

Частное учреждение образования
«Институт современных знаний имени А. М. Широкова»

Факультет гуманитарный
Кафедра культурологии

СОГЛАСОВАНО
Заведующий кафедрой
Мартынов В. Ф.

06.02.2018 г.

СОГЛАСОВАНО
Декан факультета
Пуйман С. А.

06.02.2018 г.

ЭТНОГРАФИЯ, МИФОЛОГИЯ И ФОЛЬКЛОР БЕЛОРУСОВ

*Электронный учебно-методический комплекс
для студентов специальности 1-21 04 01 Культурология (по направлениям)*

Составитель

Углик И. Г., доцент кафедры культурологии Частного учреждения образования
«Институт современных знаний имени А. М. Широкова», кандидат
исторических наук, доцент

Рассмотрено и утверждено
на заседании Совета Института
протокол № 7 от 27.02.2018 г.

УДК 39(476)(075.8)
ББК 63.5(4Бел)я73

Р е ц е н з е н т ы:

кафедра межкультурных коммуникаций Белорусского государственного университета культуры и искусств (протокол № 7 от 28.02.2018 г.);

Кушнеревич А. Н., доктор искусствоведения, профессор кафедры истории, мировой культуры и туризма Минского государственного лингвистического университета.

Рассмотрено и рекомендовано к утверждению
кафедрой культурологии
(протокол № 7 от 26.02.2018 г.)

Э91 **Углик, И. Г.** Этнография, мифология и фольклор белорусов: учеб.-метод. комплекс для студентов специальности 1-21 04 01 Культурология (по направлениям) [Электронный ресурс] / Сост. И. Г. Углик. – Электрон. дан. (0,5 Мб). – Минск: Институт современных знаний имени А. М. Широкова, 2019. – 58 с. – 1 электрон. опт. диск (CD).

Систем. требования (миним.) : Intel Pentium (или аналогичный процессор других производителей) 1 ГГц ; 512 Мб оперативной памяти ; 500 Мб свободного дискового пространства ; привод DVD ; операционная система Microsoft Windows 2000 SP 4 / XP SP 2 / Vista (32 бит) или более поздние версии ; Adobe Reader 7.0 (или аналогичный продукт для чтения файлов формата pdf).

Номер гос. регистрации в НИРУП «Институт прикладных программных систем» 1131815265 от 14.04.2018 г.

Учебно-методический комплекс представляет собой совокупность учебно-методических материалов, способствующих эффективному формированию компетенций в рамках изучения дисциплины «Этнография, мифология и фольклор белорусов».

Для студентов вузов.

ПОЯСНИТЕЛЬНАЯ ЗАПИСКА

Целевые ориентиры учебной дисциплины определяются нормативными требованиями к содержанию и уровню подготовки для получения первой ступени высшего образования. Они связаны с развитием профессиональных навыков обучающихся, формированием у них знаний и умений, необходимых как для профессиональной деятельности, так и для повышения общей компетентности и уровня культуры.

Этнография, мифология и фольклор являются основными дисциплинами при изучении традиционной (народной) культуры этноса. Они охватывают широкий спектр вопросов этногенеза, этнической истории, типов материальной и духовной культуры народа. Этнографический материал составляет существенную часть музейной коллекции краеведческих, этнографических музеев.

Цель курса – изучение этнографии, мифологии и фольклора Беларуси, формирование у обучающихся современных способов и приемов профессиональной деятельности и формирование культуры личности будущих специалистов в системе общего и профессионального образования.

Задачи курса:

- определить понятий этнографии, мифологии, фольклора;
- выявить основные виды этнических общностей;
- изучить этногенез и этапы этнической истории белорусов;
- изучить традиционную материальную культуру белорусов;
- изучить обычаи и обряды белорусов;
- изучить мифологию белорусов;
- изучить фольклор белорусов;
- выявить этнокультурную специфику традиционной культуры белорусов.

Дисциплина «Этнография, мифология и фольклор белорусов» входит в комплекс исторических дисциплин, таких как «Археология», «История», «Нумизматика», «Краеведение», другие.

После изучения курса студент **должен знать:**

- основные теоретико-методологические проблемы, категории этнографии, мифологии и фольклора;
- научные подходы к анализу этнических явлений;
- специфику этнических процессов, тенденции развития современного мира.

Студент должен **уметь:**

- использовать идеи и категории этнологии при анализе мировоззренческих, социокультурных и профессиональных проблем и ситуаций;
- оценивать перспективы развития современных этнических процессов, предлагать пути разрешения возникающих этнических проблем.

Студент должен **владеть:**

- основными методами этнографического, фольклорного исследования, изучения мифологии;
- основными приемами анализа специфики этнических процессов в Беларуси и современном мире;
- методами и приемами сбора полевого этнографического материала;

В основу отбора содержания курса и его структурирования положены следующие принципы:

- **научности**, требующий рассмотрения этнографии и этнологии в качестве предмета объективного научного исследования в их системных и динамичных формах со специфическим понятийным аппаратом;
- **связи теории с практикой**, предполагающий ориентация теоритического знания на на решение практических задач;
- **системности**, предполагающий изучения предмета как структурированного целого с устойчивыми элементами, обеспечение единства отдельных частей курса, взаимосвязи основных понятий, связи с другими учебными дисциплинами и предметным блоками;
- **историчеости**, предполагающий рассмотрение предмета, как видоизменяющейся в культурно-историческом поле системы.

Содержание дисциплины базируется на основных отечественных и зарубежных методологических подходах в этнографии, мифологии и фольклоре, работах Э. Тэйлора, Дж. Фрэзера, К. Леви-Стросса, Л. Леви-Брюля, Б. Малиновского, О. Фробениуса, В. Проппа, Ю. Бромля, других. Фактографическая база основывается на работах этнографов XIX – XX вв. А. Сержпутовского, Е. Карского, Н. Никифоровского, П. Бессонова, В. Василевича, других.

В ходе обучения применяются технические средства обучения – видео, аудиоматериалы (записи аутентичного фольклора).

Основные формы организации обучения и разнообразие видов учебной деятельности

В процессе преподавания дисциплины используются следующие формы и методы обучения и воспитания:

- учебная лекция;
- семинарские и практические занятия;
- проблемная беседа, коллоквиум;
- управление научной и творческой работой (разработкой и проведением лекционных, семинарских и практических занятий, мультимедийных презентаций, разработкой и подготовкой дидактических материалов к занятиям и др.).

Рекомендованные формы самостоятельной работы:

- выполнение тестовых заданий;
- написание письменной контрольной работы, эссе;
- конспектирование обязательной литературы к семинарским занятиям, работа с первоисточниками;
- использование интернет-ресурсов: поиск информации в сети, использование баз данных информационно-поисковых и информационно-справочных систем.

Средства диагностики результатов учебной деятельности

Для оценки достижений используется следующий диагностический инструментарий:

- тестирование;
- устный и письменный опрос во время практических занятий;
- защита выполненных на практических занятиях индивидуальных заданий;
- выступление на конференции по подготовленному реферату;
- сдача экзамена по дисциплине.

Подготовка студента ведется в соответствии с требованиями А 4-3, САК– 1, ПК–12.

Форма получения высшего образования – очная; заочная.

Форма текущей аттестации по дисциплине – экзамен.

1. ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ РАЗДЕЛ

ЗМЕСТ ЛЕКЦЫЙНЫХ ЗАНЯТКАЎ

(курс лекцый)

Тэма 1. Паняцці традыцыйна-бытавой культуры

Этнаграфія, міфалогія, фальклор вывучаюць у асноўным традыцыйную культуру. Традыцыйна-побытавая культура беларусаў – адзін з найбольш устойлівых кампанентаў этнічнай культуры. Гэта тлумачыцца пераважна вясковым ладам жыцця большасці жыхароў Беларусі, адносна слабой дынамікай мадэрнізацыйных працэсаў і, як паследак, кансервацыяй традыцыйных форм вясковай культуры.

Пад традыцыйнай культурай у беларускай навуцы маецца на ўвазе пераважна культура другой паловы XIX – пачатку XX стст. – часу, які найбольш дасканала вывучаны этнографамі і фалькларыстамі. Разам з тым, традыцыйная матэрыяльная культура, зразумела, не абмяжоўваецца ў сваім гістарычным існаванні дадзеным перыядам, які, па сутнасці, быў апошнім у развіцці традыцыйнай культуры, у класічным разуменні гэтага паняцця, але ахоплівае больш храналагічна глыбінныя пласты.

Этнаграфія – гэта гістарычная дысцыпліна, якая вывучае вызначанне кола з’яў традыцыйнай культуры – матэрыяльную (жыллё, адзенне, ежа, сельскагаспадарчую тэхніку, промысла і рамёствы, транспартныя сродкі), духоўную (звычаі і абрады, быт). Вялікую ролю ў боадыцыйнай духоўнай культуры адыгрывалі магія. Бацьмізм, анімізм, фетышызм, культ продкаў. Прадметная вобласць этнаграфіі заходзіць у сферы даследавання фальклору, міфалогіі, а таксама іншых навук – гісторыі, лінгвістыкі, сацыялогіі, дэмаграфіі, антрапалогіі. Этнаграфія вывучае пераважна тыпы матэрыяльнай і духоўнай культуры, іх змены ў прасторы і часе.

У цэнтры даследавання этнаграфіі знаходзіцца этнас. Этнасам называецца устойлівая супольнасць людзей, якою адрозніваюць тэрыторыя кампактнага (а таксама дысперснага пражывання), этнічная самасвядомасць, эўнанім,

гісторыка-культурная анамастыка, спецыфічная мова, этнаспецыфічная і поліэтнічная культура, у тым ліку – бытавая, вызначаная палітычная (патэстарная), эканамічная сістэмы, своеасаблівыя сацыяльна-дэмаграфічныя паказчыкі, этнапсіхалогія, уяўленні аб агульнасці паходжання, агульных продках, антрапалагічны воблік.

Этнас – напярэдавіц гістарычнае. Пад уплывам гегельянства, эвалюцыянізму склалася ўяўленне аб гістарычнай іерархіі, развіцці этнічных утварэнняў – ад радавой грамады, племені, народнасці – да нацыі. Злучэнне этнасу і дзяржавы з дэмакратычнымі ладам жыцця і рынкавай эканомікай, што забяспечвае ўсталяванне функцыянавання шырокага спектру кампанентаў этнасу – з’ява сучаснай, пераважна еўрапейскай цывілізацыі.

Асноўным вызначальнай адметнасцю нацыі з’яўляецца спалучэнне этнаса і краіны па прынцыпу адзін (тытульны) этнас і адна дзяржава. Таксама для нацыі ўласцівы адзінства эканамічнага жыцця, мовы і этнічнай самасвядомасці.

Беларусы як індаеўрапейскі этнас з’яўляецца часткай еўрапейскага этнакультурнага, антрапалагічнага кангламерата. Беларусы склаліся на аснове злучэння двух індаеўрапейскіх этнічных утварэнняў – славян і балтаў (асіміляцыі баліаў славянамі) пры сегментарным уздзеянні мангалоідаў на поўночным усходзе (магчыма, фіны былі асіміляваны яшчэ балтамі). Гэта адрознівае беларускі этнас ад суседніх рускага і ўкраінскага, склаўшыхся ў выніку асіміляцыі славянамі адпаведна мангалоідаў (фінаў) на рускіх землях і цюркскіх народаў (сарматаў, хазар, іншых) на ўкраінскіх. Асноўныя этнакультурныя, этнагенетычныя працэсы на беларускіх землях адпавядалі агульнаеўрапейскім і ўсходнееўрапейскім метакультурным працэсам і тэндэнцыям – каланізацыйнай міграцыі індаеўрапейцаў у II тыс. да н.э. (землі Беларусі былі цалкам заняты другой хваляй міграцыі балтаў), а таксама міграцыйнай экспансіі славян у VI ст. н.э. (Пражская культура). На беларускіх землях рассяліліся плямёны крывічоў, радзімічаў, дрэгавічоў.

Паступова пачалося утварэнне вялікіх патэстарных, палітычных супольнасцей, аб’яднаных адносна слабой уладай асобных гарадскіх цэнтраў.

Інспіруючым элементам гэтага працэса на ўсходнеславянскіх землях была наяўнасць нарманаў (шведаў, датчан, нарвежцаў), якія з дружинамі цэнтралізавалі ўладу. Так узніклі княства, якія называліся таксама “землі”, існаванне якіх грунтавалася на наяўнасці гарадскіх, іншых пасяленняў (умацаваных пасяленняў князёў, рамеснікаў, купцоў, ваенных дружин). Землі крывічоў першапачаткова ўваходзілі ў так званую “Верхнюю Русь” (гэта даследчыцкая назва), буйным цэнтрам якой быў Ноўгарад. Якрамя крывічоў гэтыя землі займалі словені, шматлікія фіна-угорскія, балцкія плямёны.

Нашыя землі з Полацкім (палачанамі), Тураўскім княствамі зрабіліся часткай Русі (так званай Кіеўскай Русі), буйнымі цэнтрамі якой, акрамя Кіева былі Ноўгарад і Полацк. Паступова на аснове крывічоў пры актыўным удзеле дрэгавічоў, радзмічаў, таксама балтаў – літвы, пачаліся працэсы інтэграцыі і кансалідацыі ўсходнеславянскіх плямёнаў вакол Полацкага княства.

Беларускі этнас склаўся прыблізна ў XV ст., аб чым сведчаць наяўнасць старабеларускай літаратурнай, дзелавай мовы, этнічнай самасвядомасці – назваў літва, ліцвіны, русіны, назваў густорыка-культурных рэгіёнаў – Белая Русь, Чорная Русь, Палессе, Падляшша, Літва, агульнай назвы зямель – Літва, асаблівасцей культуры – літаратуры (летапісы), беларускай готыкі (культавых будынкаў, абарончага дойлідства), выяўленчага мастацтва (беларуская ікона), пластыкі, дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва.

Міфалогія – навука, якая вывучае міфы, а таксама гвод міфаў пэўнай краіны, Таксама пад міфалогіяй разумеюць нешта незвычайнае, тое, што не адпавядае рэчаіснасці. Міфалогія вывучае віды міфаў, міфалагічных персанажаў – багоў, нячысцікаў, іншых.

Фальклор – вусная народная творчасць. Яна падзяляецца на пражайтную – казкі, лягенды, паданні, былічкі, а таксама паэтычную – каляндарныя, сямейныя, пазаабрадавыя песні, дзіцячы фальклор.

У аснову этнаграфічнага даследавання Беларусі паклажзены прыцы Я. Карскага, Е. Раманава, М. Нікіфароўскага, А. Сержпутоцскага, ішшых

даследчыкаў другой паловы XIX – пачатку XX ст., а таксама работы сучасных этнографаў А. Курыловіч, Л. Ракавай, В. Бялявінай, Г. Каспятовіч, іншых.

Тэма 2. Народны каляндарі

Беларусы мелі ўстойлівыя цыклы каляндарных абрадаў, якія можна падзяліць на вясенні, летні, восеньскі і зімні. Старажытны каляндар грунтаваўся на зменах часоў года, сельскагаспадарчым і жывёлагадоўчым цыклах, фазах сонца (сонцастаянне, сонцаварот, месяца (Вялікдзень). У XIX ст., калі былі сабраныя асноўныя этнаграфічныя матэрыялы, святы каляндара адлічваліся па хрысціянскім святam і дням святых. Разам з тым, абрадавы змест святаў заставаўся паганскім, звязаным у першаю чаргу са стымуляваннем плоднасці. Беларускае сялянства было шматканфесійным, таму святы адзначаліся па новаму (каталікі, пратэстанты, уніяты) і старому (праваслаўныя) стылям (у дадзенай рабоце даты свят даюцца па новым стылю). Святы гэтых вернікаў маглі адрознівацца ў назвах, асобных абрадавых элементах, але ў цэлым ішлі па адзінаму рэю. Святы падзяляліся на ўласна святы, калі не працавалі, і прысвяткі, калі праца не прыпынялася. Адзначым, што ў беларусаў назвы месяцаў аўтэнтчныя, не звязаныя з рымскай традыцыяй, як ў шматлікіх еўрапейскіх народаў. Значнае месца ў календары займалі пасты (вылучаўся вялікі пост перад Вялікднём).

Пачатак новага году (гэтага паняцця традыцыйнай культура не ведала) прымяркоўваўся да вясны, пачатку Каляд, Купалля. Падаецца, што пачатак навагодняга цыклу, як і ў іншых старажытных народаў, звязываўся цасцей з вясной.

Тэма 3. Традыцыйная каляндарная абраднасць

Веснавы цыкл часткова захопліваў Масленіцу – свята развітання з зімой, якая жоўжылася Маслены, Сырны, Развітальны тыдзень перад пастом (мяса ўхо не ўжывалі) і святкавалася пераважна ў паўночна-усходніх раёнах Беларусі.

Свята (на яго не працавалі) было шумным, радасным – каталіся на санях, канях, хадзілі ў госці, спявалі, гулялі ў “Жаніцьву Цярэшкі”, “вешалі калодку”.

У апошні дзень маслянага тыдня, нядзелю, выконваўся абрад гукання вясны; дзяўчыны спявалі вяснянкі з характэрным выклічнікам “Гу!” (гукалі вясну) з высокіх месцаў (узгоркаў, стрэх), ішоў своеасаблівы перагалос выканаўцаў, што давала выразны эфект. Таксама для святкавання ішлі ў лес, дзе рабілі вянкi, вадзілі карагоды, частаваліся. У рытуалах выкарыстоўваліся магічныя рэчы – каравай, вянок.

Вяснавыя святы былі стацыянарныя і рухомыя. Рухомаму святу Вялікдня папярэднічаў Вербны (Страсны) тыдзень, прысвечаны ўспамінам пра апошнія падзеі з зямнога жыцця ў ўваскрасенне Хрыста. Тут вылучаліся Вербная нядзеля, Чысты панядзелак, Чысты аўторак (чысцілі хаты), Чысты чацвер (мыліся ў лазні), Вялікодная пятніца (пасціліся, вялі сябе стрымана), Вялікая субота (рабілі пірагі, фарбавалі яйкі, палілі кастры) На Вялікдзень выконвалі валачобны абрад, хадзілі ў госці, білі і качалі пафарбаваныя вялікодныя яйкі, ладзілі гульні. Чацвер на Вялікодным тыдні (с панядзелка пасля Вялікдня) называўся Наўскі Вялікдзень, Мёртвы Вялікдзень і быў прысвечаны памяці, ушанаванню нябожчыкаў, якое праходзіла на могілках. Пасля Вялікоднага тыдня пачынаўся Праводны тыдзень, развітываліся з Вялікднём. Другі аўторак пасля Вялікдня быў прысвечан Радаўніцкім дзядам, якія ладзіліся на могілках і ўяўлялі рытуал сумеснай трапезы з нябожчыкам. Пасля радаўніца працягвалася ў хаце, дзе святкаванне было дастаткова разняволеным і нават вясёлым.

З язычніцкай даўнінай звязаны Ляльнік (22 красавіка) – свята вясны у гонар багіні вясны, апякункі дзяўчын Лялі (магчымап, дачкі Лады). 23 красавіка святкавалася буйное свята вясеннега цыклу – Юр’я, Ягорый – дзень першага выгану жывёл у поле. Святы Георгій (Юр’я) замяніў у народнай свядомасці старажытнага язычніцкага бога плоднасці, сонца, ваярскай справы Ярылу, а яшчэ раней уяўляўся ў выглядзе сакральнага старога ці белага воўка, што сведчыць аб глыбокай даўніне вобраза. У вяснянках Юр’я адчыняў неба і зямлю, сімвалізуючы пачатак новага годавага жыццёвага цыклу.

Вельмі значным рухомым святам, звязаным з Вялікднем, быў Духаў дзень, Троіца, у язычніцкай традыцыі – Сёмуха, якая прыходзілася на пяцідзясяты дзень пасля Вялікадня. Хрысціяне святкавалі Пяцідзясятніцу ў гонар з’яўлення вучням Хрыста Святога Духа ў выглядзе вогненых праменняў. У язычнікаў гэта было свята веснавой зелені, раслін, “мая” (зялёных галін ці рытуальнага дрэва).

Лета ў сялянскім календары было часам працы і таму абраднасць была прадстаўлена найбольш значнымі святамі. Цэнтральнае з іх – Купалле (ноч з 23 на 24 чэрвеня), дзень летняга сонцастаяння, калі была самая кароткая ноч у гаду. Свята прысвечана баству яскравага, жвавага сонца, плоднасці Купале (у мужчынскай і жаночай іпастасі, а таксама Купалішу). Хрысціяне шануюць у гэты час Іаана Хрысціцеля (адсюль народны вобраз Івана Купалы). Свята звязана з культуам супрацьлеглых пачаткаў – агня і вады, мужчынскага і жаночага, у яго падмурку ляжыць міф аб інцэсце паміж братам і сястрой, што можа тлумачыць санкцыянаванае парушэнне звычайных норм паводзін у час свята, яго эратычны характар. Агонь шануецца купальскім вогнішчам, запаленым ад сакральнага агня, запаленымі коламі на жэрдзінах, а таксама палаючымі коламі, што кацілі з узгоркаў. Жаночы пачатак увасабляла вада, у якой абавязкова сумесна купаліся ўдзельнікі свята

1 жніўня адзначаўся Першы Спас, Спас Мядовік, Макаўе – свята маку, які ў гэты час шмат ужывалі ў ежу. 6 жніўня святкавалі Яблычны Спас, калі ў царкве асвятчаліся яблыкі, грушы, слівы, якія дазвалялася есці. Пачыналі сеяць азімые. 15 жніўня святкавалі Прачыстую (хрысціянскае успенне Багародзіцы) – свята ураджаю, калі пачыналіся жніўныя абражы. 16 жніўня адзначаўся Трэці Спас, Хлебны Спас – свята хлеба, звязанае з дажынкамі.

Асаблівая ўвага ў абраднасці надавалася жніву. Пачынаўся цыкл з абраду “пакрывання поля”, калі маладзіца ў прысутнасці іншых маладух на зольку жала невялікі снапок, абхінала яго рушніком, кавалкам палатна, світкаю, падкідвала ўгору з прыгаварамі.:

Праз два дні пасля гэтага праходзілі зажынкi, калi перад захадам сонца гаспадыня з дачкамі ці нявесткамі ў падрыхтаваным, чыстым адзенне ішлі на ніву з пачастункамі – хлебам, соллю, сырам, салам: таксама маглі ўзяць свечку. Яны віталі ніву, жалі першы сноп, які клалі на ржышча на раскладзеныя хлеб, сыр, потым жалі дзесятак-жругі снапоў і, паставіўшы бабкі, ішлі да хаты, узяўшы з сабой першы невялікі снапок – “гаспадар. Дажынкi праводзіліся ў канцы ўсёй уборкі поля (вялікія) ці пасля жніва яравога ураджаю (малыя). Пасля канца жніва і адзялення апошняга снапа, на полі пакідалі некаль каласоў, паміж якімі старыя жанчыны выпалывалі траву – рабілі “бародку”, “Вялесаву бародку”, якую перавязвалі чырвонай жычкаю, побач клалі хлеб, соль.

8 верасня святкаваўся Багач (хрысціянскае Раство Багародзіцы) – старапжытнае свята заканчэння жніва. Багача ўвасабляў кошык з зернем ад зажыначнага снапа і свечкай, які ўрачыста ўносілі у хату і адрыну, ім абносілі згуртаваны статак свойскай жывёлы вяскоўцаў.

1 кастрычніка святкаваліся Пакровы, Пакроў – апошнія свята восені, апсля якога скончваліся сельскагаспадарчыя працы. 26 кастрычніка адзначалася свята Зміцер, перад якім ці на які адбываліся Асяніны – Змітравы Дзяды, буйны дзень памяці нябожчыкаў. На свята не займаліся хатнімі працамі. Таксама гэты быў апошні тэрмін, калі дзяўчына магла пайсці ў шлюб. 15 лістапада на свята Піліпаўкі пачынаўся пост перад Калядамі, які доўжыўся шэсць тыдняў. Пачыналіся вячоркі, на якіх бавілася моладзь доўгімі асеннімі і зімнімі вечарамі.

Галоўнае свята зімы – Калядкі, злучанае з хрысціянскім Раством Хрыстовым, проходзіць ад 25 снежня (Раство) да 6 студзеня (Вадохрышча) і звязана з зімнім сонцаваротам. Структурна Калядкі падзяляюцца на тры куцці (вячэры) – Вялікую (24 снежня), Шчодрую (з 31 снежня на 1 студзеня) і Вадзяную (5 студзеня), якія і акрэсліваюць перыяд свята. На вялікую куццю быў посны стол, спажывалі ячную кашу з мёдам, бліны. Пасля 25 снежня пачыналася актыўнае ўжыванне мясной ежы, сярод якой каўбасы лічыліся сімвалам багацця і дабрабыту. На вячэру запрашаўся есці куццю міфалагічны

Мароз. Пачыналася калядаванне, дзе калядоўшчыкі, што хадзілі з каляднай зоркай, пераапраналіся у татэмных жывёлін – мядзведзя, бусла, а таксама казу, дзеда, ваўка, тура, вала, кабылу, іншых персанажаў: сярод іх таксама быў механоша. Калядоўшчыкі пелі велічальныя песні да гаспадароў, прадстаўлялася сцэнка смерці і адраджэння казы, пасля чаго гаспадары давалі ім пачастункі і грошы. Таксама пачыналася гаданне, калі дзяўчыны імкнуліся прадбачыць свай асабісты лёс.

Тэма 4. Сямейная абраднасць

Беларуская сям’я недзе з XVIII ст. была малой, складалася з мужа, жонкі і дзяцей. Хатнія абавязкі падзяляліся па паловой прыкмеце – жанчына рабіла ежу, прыбірала, ткала, даглядала за дзецьмі, даіла кароў. Выхаванне дзяцей мела практычны, працоўны пачатак, з 7 гадоў яны прызвычайваліся да працы. Сямейная абраднасць беларусаў вылучалася значнай прысутнасцю стражытных язычніцкіх элементаў, магіі. Гэта яскрава праявілася ў радзільнай абраднасці, якую можна падзяліць на папярэдні этап, звязаны з цяжарнасцю і абярэгамі, роды і хрэсьбіны. Рытуалы, звязаныя з папярэднім цыклам, павінны былі забяспечыць здароў’е будучай маці, лёккія роды, добры стан немаўляткі і яго паспаховы жыццёвы лёс.

Вялікая ўвага надавалася абставінам родаў. У час родаў выганялі з хаты катоў і сабак, бо баяліся, што у немаўлятка з’явіцца барадаўкі з валасамі. Пасля нараджэння дзяця дзяўчынку заварочвалі ў бацькоўскую кашулю ці нагавіцы, хлопчыка – у матчыну, нібыта для таго, каб іх любілі дзяўчынкі і хлопцы.

Пупавіну абрэзалі мальчыку нажом на абуху сякеры ці сякарай на дрэве, каменнях, дзяўчынке – нажом на сярпе ці вярэцяне, ці часальным грэбне, нажніцах. Пупавіну хавалі ў куфар, дзірку ў сцяне і давалі развязаць дзяцяці праз тры, пяць, сем гадоў ці аддавалі ў сталым узросце.

Праз тры дні пасля родаў сваячкі і суседкі са стравамі прыходзілі ў адведкі да парадзіхі, якая прымала гасцей абавязкова ў ложку. Маладая маці

павінна была са смакам паесці каб аддзякаваць гасцям і магічна забяспечыць здароў'е немаўляткі.

Хрэсьбіны ладзіліся як мага больш багатыя, ў цэнтры застольнага рытуалу былі куцця і гаршок з “бабінай кашай”, які бацька выкупаў ў павітухі за грошы і потым разбіваў – яго чарапкі падбіралі дзеці і жанчыны, што не маглі радзіць.

Вяселле можна падзяліць на папярэднюю частку і само вяселле. Папярэдні этап пачынаўся з агледзін (калі нявеста жыла далёка), сватаўства, малых і вялікіх заручын ці запоін. Потым адбываўся выбар вясельных чыноў, запрашэння на вяселле і, звычайна у суботні вечар, дзявочы вечар.

Вясельны абрад, які, зыходзячы з прадмету істотнага шанавання – каравая, – можна назваць каравайным, пачынаўся з выпечкі гэтай абрадавай стравы, якая магла рабіцца двойчы – ў доме маладой і маладога. Да вырабу каравая падыходзілі вельмі адказна, бо гатаваць яго другі раз забаранялася, ён не павінен раскалвацца, бо гэта адпаведна паўплывае на жыццё маладых. Сімволіка каравая была досыць разнастайнай – ён увасабляў багацце, плоднасць, меў эратычную семантыку. Каравай рабілі з лепшай пшалічнай мукі, куды дадавалі зерні дажыначнага снапа, яго рабілі паважаныя жанчыны – каравайніцы ў спецыяльных строях. Пры гэтым мог прысутнічаць хлопчык у белай вопратцы і і чырвоным абутку, які ўвасабляў бога шлюба – Любмела які саджаў каравай у печку.

У храме сачылі, каб жаніх увайшоў першым, маладыя імкнуліся першым ступіць на шлюбнае палатно (той будзе кіраваць у сям’і), каб паміж маладымі каля аналою ніхто не прайшоў, не прабегла мыш. Маладыя стаялі на рушніке, палатне, якое пасля нявеста цягнула нагой амаль да выхаду (лічылася, што гэта спрыяе шлюбу сябровак).

Калі вярталіся да дому, ехалі як мага хутчэй, імкнучыся нікому не свступаць дарогу; муж і жонка ехалі ў адным вазу. У якасці абярэгаў выкарыстоўвалі ваўняную нітку, часнык, хлеб. у двор уязджалі праз запалены агонь, традыцыйна маладых сустракала маці мужа (ці жонкі, калі вяселле было

ў яе хаце) у вывернутым поўсцю наверх кажуху, частавала тройчы гарэлкай ці мёдам, хлебам, абсыпала зернем. Рукі маладых маці ці бацька злучалі ў хаце рушніком. Маладыя віталіся з гасцямі праз хустку, крысо адзення, іх тройчы абводзілі па сонцу вакол стала і саджалі на ўрачыстае месца (часцей за ўсё на покуць) на кажух. Выконваўся абрад торга ці запівання касы, пасля якога муж і жонка елі яечну і пілі піва ці сыту з аднаго посуду. Маладыя елі і пілі мала бо лічылася, што тады ў хаце мышы не будуць шкодзіць і першы нарадзіцца сын.

Пакой маладых (звычайна ў клеці) ўбіраўся магічнымі купальскімі травамі, свянцонай вярбойі, палыню, крапівай, пад ложык клаліся абярэгі – металічныя прадметы. Другі дзень пачынаўся буджэннем маладых, якое ажыццяўлялі сват і дружкі. Мог праводзіцца агляд пасцелі.. Муж вёў жонку мыцца, трымаючы за ручнік ці пояс. У некаторых месцах, калі побач быў вадаём, маладую вялі да яго і аблівалі вадой, калі нявеста не была цнатлівай, у адваротным выпадку ваду пералівалі праз жонку.

Другі дзень вяселля быў прысвечаны ўвядзенню жонкі ў гаспадарку, што суправаджалася жартоўнымі перашкодамі прысутных. Маладая надзявала цапец ці хустку, шанавала сакральныя месцы ў хаце і двары – кут, печ, калодзеж – вешала на іх рушнікі. Маладая адорвала загадзя зробленымі падарункамі – рушнікамі, паяспмі – навых сваякоў, ёй, як сімвал прыняцця ў сям’ю маглі палараваць чаравікі. Таксама адбывалася абдорванне маладых падарункамі – грашыма, хатняй жывёлай, аю чым сват паведамляў усім уголас каб усе ведалі, што звіраецца падараваць прысутны.

Калі вяселле было ў маладой, дык выконваўся рытуал развітання жонкі з хатай і мададыя ехалі “на быт” да мужа.

Калі вяселле было ў хаце маладога, дык пасля трох дзён маладая з гасцямі, якія спазніліся на вяселле, а таксама з сваякамі жаніха, іншымі наведвала сваю хату ўжо не як дачка, а жонка, член іншай сям’і і гэтым застоллем скончавалася асноўнае вяселле.

Наступным сямейым абрадам быў пахавальны. Смерць у ўяўленнях тагачасных людзей давала магчымасць непасрэдна зазірнуць за аскраік жыцця,

у таямнічы і страшны той свет, які мог прынесці шкоду, і таму звязаныя з ёй звычаі і рытуалы выконваліся асабліва ўважліва.

Да смерці рыхтаваліся загадзя, рабілі труну, якую ставілі на гарышча, белае пахавальнае адзенне. Добрай лічылася смерць у хаце, у прысутнасці родных. Нябожчыкі падзяляліся на чыстых і нячыстых (самагубцаў, калдуноў, злачынцаў). Асобна вылучаліся нехрышчоныя дзеці, якія пераўтвараліся ў нячысцікаў ці з'яўляліся ў начы з просьбай аб дапамозе. Лічылася, што Смерць (Мара, Марэна, ці безымяная істота) – шкілетападобная, вывсокая жанчына ў белым з касою, прыходзіць да чалавека ў апошні момант і перарывае касою горла ці капае з касы “кроплю смерці”, ці душыць яго.

У час агоніі родныя падыходзілі і не рабілі рухі, нельга было плакаць каб не прадоўжыць пакуты. нябожчыка.. На вопратцы нябожчыка разшпілівалі гузікі, развязывалі вузлы, адкрывалі дзверы, вокны, замкі.

Няюлжчык праводзіў у хаце адну ноч, труну высцілалі сасной, елью, клалі туды прадметы, які любіў нябожчык . Выносілі труну нагамі ў перад, месца, дзе яна стаяла, пасыпалі жытам. На працэсію нельга было глядзець з вакна, дзвярэй, каліткі. На могілках у яму кідалі ўсё, што мела дачыненне, краналася да труны. Назад з могілак ішлі іншым шляхам. Хаўтуры былі багатыя, колькасць блюдаў – цотная, нябожчыку ставілі шклянку з зарэлкай, накрытую хлебам, рабілі куццю (каша з мёдам).

Шэраг нябожчыкаў пасля смерці не маглі супакоіцца і пэўны час уначы прыходзілі да людзей, што лічылася небяспечным. Пасля смерці “хадзілі” вісельнікі, тапельнікі, іншыя самагубцы. Яны пакутавалі на месцы смерці ці ў хаце, куды прыходзілі ляскаючы ў дзверы ланцугом, і дзе былі да раніцы..

Памінальнымі днямі быў трэці, дзявяты, саракавы (сарачыны), паўгодак і год. У Беларусі існавалі календарныя памінальныя дні – дзяды (Асяніны, калядныя, радаўніцкія, траецкія), На дзяды і іншыя памінальныя дні пажадана было гатаваць няцотную колькасць, лепей сем вараных і печаных страў. Усе дзяды, акрамя радуніцкіх, былі вячэрай, рэй на якой вёў гаспадар, які запрашаў дзядоў “есці куццю”.

Тралыцыйная культура Беларусі падзяляецца на рэгіёны – Заходняе Палессе, Усходняе Палессе, Падняпроў’е, Падзвінне, Панямонне, Цэнтральная Беларусь, кожны з якіх адрозніваецца этнакультурнай гісторыяй, асаблівасцямі мовы і культуры.

Тэма 5. Жанры фальклору. Паэтычны фальклор

Песенны фальклор у беларускай традыцыі выконвалі ў асноўным жанчыны. У аснове яго музычнай эстэтыцы ляжыць паліфонія і антыфон. Спевакі выконвалі песні групамі, групай з салісткай, сола. Вельмі цанілася заканчэнне музычнай фразы, якая рэзка абрывалася часта на высокай ноце. Па меры руху на поўдзень музычная тканіна беларускай песні рабілася ўсё больш вытанчанай. Для беларускага меласа ўласціва вытанчаная мелодыка, пэўная стрыманасць пачуццяў, лагоднасць.

Паэтычны фальклор падзяляецца на абрадавы і пазаабрадавы. Абрадавы фальклор падзяляецца на каляндарны і сямейна-абрадавы. Каляндарны фальклор грунтуецца на асноўных святах каляндарнага цыклу, ён суправаджаў абрады, быў іх сінтэтычнай часткай. Для беларусаў уласціва вельмі багатая і разнастайная фальклорная спадчына, якая складае этнічную асаблівасць народа. Багата прадстаўлены вясянкі, якія, у параўнанні з іншымі народамі, вылучаюцца багаццем зместа і формы. Вялікі пласт звязаны з юраўскімі песнямі, у якіх Юр’я расчыняе зямлю і неба, пачынае новы гадавы цыкл. Спецыфічная з’ява – валачобныя песні, якія суправаджалі не захаваўшыцца ў іншых этнасаў абрад. Таксама вылучаюцца траецкія песні. Летнія песні – купальскія, якія прысвечаны купальскаму святу, Яны маюць гарэзлівы, эратычны характар, як і само свята. Восеньскія песні – жніўныя, Пятроўскія – прысвечаны тэме плоднасці, стымулявання добрага ураджаю і жніва. Багата прадстаўлены калядны фальклор, дзе прысутнічалі спевы, прысвечаныя нараджэнню Хрыста, а такма песні ў гонар Каляды, спевы калядоўшчыкаў.

Багата прадстаўлены ў беларусаў сямейны фальклор. Радзіны, хрэсьбіны суправаджаліся песнямі, што рэдка сістракалася ў іншых народаў. Непаўторная

з’ява беларускай культуры – вясельны фальклор – песні смутку, развітання нявесты з бацькамі, радасныя, велічальныя. Пахаванне суправаджалася галашэннямі.

Пазаабрадавая паэзія прадстаўлена баладамі, а таксама любоўнай, сацыяльна-бытавой лірыкай. Пасля далучэння да Расіі распаўсюдзіліся рэкруцкія, бурлацкія песні. Былі папулярныя жартоўныя песні, прыпеўкі. Асобна вылучаецца дзіцячы фальклор.

Тэма 6. Празічны фальклор

З празічных жанраў фальклору перш-наперш вылучаюцца лягенды і паданні, у аснове якіх ляжаць пэўныя гістарычныя падзеі. Лягенды падзяляюцца на тапанімічныя і гідранімічныя, лягенды пра слаўтых асоб. Увогуле, амаль кожны куток нашай зямлі меў нейкую, хай сабе невялікую легендарную гісторыю, паданне. Сярод тапанімічных легенд вылучаюцца распавяданні пра паходжанне горадоў. Часта яны маюць патранімічны характар – гэта лягенды пра паходжанне Мінска, Турава, Браслава. Прыгожыя лягенды звязаны з паходжаннем азёр – Свяцязі, Нарачы, рэк. Дзякуючы бкрнай гісторыі, у Беларусі былі шмат гістарычных асоб, якія гахаваліся ў лягендах і паданнях. Гэта каралі, слаўтыя ваяры – Карл XII, Сцяпан Батура, Петр I, Напалеон, Екацярына II, іншыя. Асаблівы раздзел легенд звязаны з родам Радзівілаў, Барбарай Радзівіл, Каралем Радзівілам (Пане Каханку). Да глыбокай старажытнасці належаць фактычна міфы аб волатах і валатоўнах.

Беларусы маюць значную колькасць разнастайных казак. Ад міфаў яны адрозніваюцца тым, што ў іх не верылі, таксама казачныя персанажы – “зніжаныя”, а голоўная функцыя казак – забаўляльная і дыдактычная, а не пазнавальная. Беларускія казкі адрозніваюцца параўнальна невялікім аб’ёмам цудадзейнага, іх героі арыентуюцца буюлей на свій розум. Казкі падзяляюцца на чарадзейныя, сацыяльна-бытавыя і казкі пра жывёл. Чарадзейныя казкі хутчэй за ўсё – “зніжаныя” гераічныя міфы. Героі беларусіх казак – Кацігарошак, Кажамяка, Іван Кабылін сын, Івашка мядзвежае вушка, Падвей.

Яны нараджаюцца незвычайным чынам і здзейсняюць подзвігі. Іх чароўныя дапаможнікі – святарныя жывёлы, часта конь, ці стары – архетыпічны продак. Іх галоўны вораг – Цмок, якога яны перамагаюць з жорствай бойцы. У казках пра жывёлін яны надзяляюцца тыповымі чалавечымі рысамі – ліса і кот – разумныя, хітрыя, мядзведзь – добры, воўк – злы і хітры, заяц – пужлівы, певень – ганарысты і г.д. Сацыяльна-бытавыя казкі распаўсюджваюць пра розум, які перамагае заможнасць, жаднасць, хітрасць. Часта іх галоўны герой – просты селянін. Да пераходных жанраў фальклору належаць замовы і прыказкі і порываўкі.

Тэма 7. Спецыфіка беларускай міфалогіі. Віды міфаў

Кожны народ стварае бобразы багоў у адпаведнасці са сваім светаўспрыманнем, ментальнасцю, можна сказаць, што багі – сакральна-вобразнае адлюстраванне светапогляду этнасу, праекцыя прафанага ў сакральнае як яго разумеюць у кожнай этнакультурнай сістэме. Тыповыя рысы беларускіх багоў – антрапамарфізм, што адпавядае еўрапейскай традыцыі. Яшчэ адна тыповая паганская рыса – амбівалентнасць, г.з. сістэма адносінаў да людзей па прыцыпу “як ты да свету і да мяне, так і я да цябе”. Паганскія багі не добрыя (хаця ёсць тыя, што імкнуцца дапамагчы людзям) і не артадаксальна злыя (за выключэннем багоў смерці, раздору, вайны). У беларусаў гэта рыса выраджана асабліва яскрава: багі выступаюць маральнымі цэнзарамі і суддзямі і выканаўцамі маральнага закону, у падмурку якога ляжаць працавітасць, сумленнае стаўленне да людзей, адсунасць дрэнных звычак.

Для паганства ўласціва вялікая ступень лакальнай варыябельнасці баствой, якіх шануюць Пантэон, г.зн. кола вышэйшых агульнапрызнаных багоў вылучаецца ў развітых цывілізацыях, як гэта было ў старажытных грэкаў і асабліва, рымлян. Між тым у грэкаў не было пантэона, г.зн. культавага цэнтра з выявамі вызначанага кола багоў, што імкнуўся зрабіць князь Уладзімір. Пэўнае акрэсленае кола вышэйшых багоў існавала хіба што ў паўночных германцаў – нарманаў. Таксама ў язычніцкай рэлігіі, якая не зрабілася афіцыйным культам у

цывілізаваных краінах, слаба выражана групавая і індывідуальная іерархія багоў за выключэннем ывшэйшага бога-бацькі. У дачыненні беларусаў можна казаць аб багах, якія аднолькава шанаваліся па ўсёй тэрыторыі пражывання этнасу з часоў яго ўтварэння.

Спецыфіка беларускіх багоў – у адносна слабай індывідуальная выразнасці, адсутнасці разгалінаватых сюжэтаў. Беларускія багі – пераважна багі плоднасці, сярод іх няшмат ваяўнічых істот. Таксама яны маюць сезонны характар, з’яўляліся ў пэўную пару года. Беларускія багі прыстасаваныя да зямлі, менавіта адбываюцца іх дзеянні. Спецыфіка беларускіх міфалагічных сакральных персанажаў у тым, што яны маюць пераважна сезонны характар, “адказваючы” кожны за сваю пару года. Новы год, які ў язычніцкіх народаў пачынаўся весной, прадстаўлены баствамі Вясны, Вясноўкі, Лады, Лялі, Ярылы. Летні цыкл звязаны з Купалай (Купалам, Купалішам) – баством ззяючага сонца, кахання, добрабыту. Да выразных баствоў лакальнага тыпу належыць звязаная з ураджаем Цёця. Восень – пару збору ураджаю – прадстаўляе Жыцень, Жытняя баба, а ў якасці сімвала добрабыту Багач – напоўненая зернем сеялка з свячой. Зіма прадстаўлена сімвалам багацця – Калядой, а таксама багамі Зюзьей, марозам, Шчадрацом (Шчодрыкам).

Акрамя гэтых тыпаў багоў можна вылучыць сакральных персанажаў аксіялагічнай скіраванасці, якія рэгулююць адносіны паміж людзьмі. Яны адносна ніжэйшага сакральнага ўзроўню, але мелі боскі аўтарытэт. Гэта баствы супаразумення Лад, Спарыш, баство сумеснай працы, узаемадапамогі Талака, бажок, які сочыць, каб у лес не заходзілі грэшныя людзі – Дабрахвочы. Меўся і бог шлюбу, увасоблены ў постаці хлопчыка Любмел, Асобна трэба вылучыць баствы, звязаныя з сям’ёй і родам – гэта старажытны, агульнаславянскі Род, які рэка згадваецца ў фальклоры, а таксама ахоўнік сям’і Чур, якога заклікалі на дапамогу як абярэга. Асобна можна адзначыць Долю як увасабленне істотнай для міфалогій розных народаў (грэчаская Ціхэ, еўрапейская Фартуна) баство Лёсу.

Сярод беларускіх міфаў вылучаюцца касмаганічныя, антрапагенетычныя, татэмістычныя, астральныя, сонечныя і месячныя, міфы пра першапродка і культурнага героя.

Тэма 8. Багі беларускай міфалогіі

Нягледзячы на аморфны, досыць вольны характар культу баствоў, можна вылучыць вышэйшага бога, бацьку Пяруна – Бялуна. Гэта функцыянальна невыразнае баство, якое не ах’яўляецца кіруючым пачаткам, выступае аксіялагічным цэнзарам, які надзяляе матэрыяльнай узнагародай добрых, працавітых людзей. Дабрабыт мог асацыяравацца з сяброўствам з Бялуном, але канешне, гэта было не выпадковым. Высокі статус меў бог гразы, грома, маланкі, (пяруна) Пярун. На старажытнаславянскіх выявах ён прадстаўляўся сталым мужчынай з маланкай у руках, лічылася, што ён ездзіць па небу на калясніцы, якая грыміць нябесным громам. У беларускай касмалогіі Пяруну належыць выключная роля як ініцыятару космаўтваральных працэсаў, – дзякуючы пяруну, што натрапіў у мертвую ваду, узнікла жыццё. У хрысціянскую эпоху Пярун зрабіўся вяншчальнікам нечысці – кожны яго удар нібыта забіваў паганскіх духаў і хрысціянскіх чарцей і чарцянят. Як і належыць паганскаму баству, Пярун меў жонку Грамоўніцу, якую ўвасабляла грамнічая свяча, Пярун быў у большай ступені каляндарным баством, ён з’яўляўся з першымі маланкамі вясной і зыходзіў восенню, але ў масавай свядомасці яго статус быў нязменна высокім.

Вылучаюцца баствы асноўных складальнікаў космасу – агня, зямлі, паветра. Шырока прадстаўлены ў беларускай міфалогіі розныя віды агня. Падземны, які летам выходзіць на паверхню – Жыжаль, агонь нябеснай маланкі – Пярун, яго пара Грамоўніца, хатні пячы агонь звязаны з Хатнікамі (Дамавіком), святарны агонь капішча – Зніч. Зямлю ўвасабляла аднанайменнае баство, якое магло называцца Маці-Зямля. Стыхію паветра, прасторы паміж небам і зямлёй, сімвалізаваў бог Падвей, з ветрам былі звязаны Паветрыкі. Вада не мела вызначанага баства, што ўласціва славянскай міфалогіі.

Індаеўрапейскага паходжання бог грома, маланкі (пяруна), вайскавай справы, Пярун, роднасны літоўскаму Пяркунасу, германскаму Тору, грэчэскаму Зеўсу, пымскаму Юпіцеру, вытокі якога ўзыходзяць да індыйскага Індры. Таксама гэта агульнаславянскі бог буйной хатняй жывёлы Вялес (Волас), вядомы з часоў Кіеўскай Русі і захаваўшыся ў этнаграфічных запісах у выглядзе “Вялесавай барады” – жменька коласаў, што захоўвалася на поўны богу. Таксама да агульнаславянскіх баствоў належыць бог яскравага сонца Ярыла, абрад шанавання якога быў занатаваны на Беларусі ў яшчэ ў сярэдзіне XIX ст. На нашых землях гэта быў бог гадавога цыклу, які вясной паміраў старым і адраджаўся маладым, што ўводзіць яго ў кола істотных для светапогляднай рэлігій сістэмы баствоў, якім сімвалізавалі цыклічнасць касмічнага часу, такіх, як егіпецкі Асірыс, грэчэскія Адоніс, Атыс, іншыя. Агульнаславянскія баствы былі і зімовая баства багацця і Каляда, летняе Купала, вясенняе Лада, асабліва папулярная на Беларусі Ляля. Аналагі ў славянскай міфалогіі мае і вярхоўны бог Бялун (славянскі Белабог).

Вышэйшы юг – Бялун, яго сын – Пярун. Самыя ўплывовыя баствы – сязонныя – Ярыла, вясноўка, Лёля, Лада, Купала, Цёця, Жыцень, Жытняя Баба, Каляда, Зюзя, Мароз, Шчодрок. Таксама вылучаюцца аксіялагічныя баствы – Лад, Чур, Талака, Дзявоя, Любмел, Дабрахвочы. Асобна адзначым баствоў агня, сонца, – гэта Пярун, Ярыла, Купала, Жыжаль, Зніч, Хатнік (связаны з печным агнём).

Тэма 9. Беларуская дэманалогія

Нячысцікаў можна падзяліць на хрысціянскіх (сатана, чорт) і паганскіх. У беларускіх народных апокрыфах чорт выконваў значную ролю ў якасць трыксцера, правакатара. Але ён не быў досыць магутным – у казках, былічках чорта падманваў просты селянін, прымушаў яго служыць сабе.

Сярод значных агульнавядомых баствоў былі негатыўныя істоты, якія ўвасаблялі смерць, хваробы. У язычніцкай светапогляднай сістэме зусім мала выразных увасабленняў зла, у першую чаргу маральнага. Шчаслівае жыццё ў ёй

звязана ў першаю чаргу з матэрыяльным дабрабытам, наяўнасцю здаровых нашчадкаў, выкананнем агульнапрызнаных нормаў асабістых і сацыяльных паводзін. Сярод іш першай было баство смерці Мара – празрыстая да касцей жаночая істота з белым тварам, які заглядаў у вакно, прадракая смерць. Побач з ёй знаходзіліся Карачун, а таксама Трасца, Халера. Сярод вышэйшых міфалагічных персанажаў негатыўнага кшталту, звязаных са светам нябожчыкаў, можна аждзначыць Цмока і Югу (Ягу). У беларускай традыцыі яна жыве ў гушчары, ёй падначаленыя вядзьмаркі прыносяць душы нябочыкаў. Асобна сярод злых персанажаў стаіць Чарнабог, які наганяе чорныя хмары і варагуе з Пяруном. Разам з тым, Чарнабог належыць, хутчэй за ўсё, да “кніжных” багоў, якія ў большай ступені існуюць у працах даследчыкаў, а не ў традыцыйнай свядомасці.

Іерархічна ніжэй за бажкоў знаходзяцца міфалагічныя персанажы, часцей за ўсё прадстаўленыя духамі. Большасць з іх у хрысціянскі час набыла якасці злых духаў, нячысцікаў, але, па-сутнапсцыі, гэта – былыя духі, часцей за ўсё лакалізаваныя ў культурнай, маргінвотнай ці прыроднай прасторы. Сярод духаў культурнай прасторы (сядзібы з агародам) найбліжэйшым да чалавека (нават, як лічылася, вонкава падобны на гаспадара) быў Хатнік (з жонкай), які жыў у хаце за печкай. Таксама ў хаце маглі размяшчацца злыдні, хут (пад страхой), кікімара, падпечны кікаць. Кожная значная гаспадарчая пабудова мела свайго духа: хлеўніка, гуменніка, пунніка, лазніка. Маргінальная прастора – поле да леса – была вобласцю ўлады палевіка. Уладаром асноўнага масіва прыроднай прасторы – леса, былі лясуны, кожны з якіх “кіравай” сваёй часткай леса, у нетрах якіх яны жылі з жонкамі-лесавіхамі. У пушчах панавалі злыя і магутныя, але падслепаватыя пушчавікі. Таксама верылі ў мядзведзепадобнага “ляснога дзеда” Гаюна. Таксама у лесе размяшчаліся жаночыя персанажы – расамаха, зачараваная жанчына. У вадаемах гаспадарыў вадзянік, яком падпарадкоўваліся русалкі (у азерах – хвастатыя азярніцы), у прудах людзей пежала вялікая жаба лойма. Самыя страшэнныя, агідныя, брудныя міфаланічныя персанажы прыроднай прасторы – балотнікі, багнікі, аржанік, якія не мелі жаночай пары. У

інфернальнай (міфалагічнай) прасторы – недаступнай багне – народная фантазія памяшчала логава чарцей, там жа сядзей Люцыпар, Юга. У халмах, узвышшах жылі беларускія лятучыя гномы – гарцукі. На рэштках сядзіб увечары нібыта бачылі калматага бяшходнага мешу.

Значная колькасць мелкіх злых духаў не мелі месца сталай лакалізацыі – гэта паветрыкі, прахі, шатаны, паралікі, хохлікі, груганы, кажаны, іншыя.

Тэма 10. Традыцыйнае жыллё

Жытло, поруч з прыладамі працы, – найбольш старажытныя з помнікаў матэрыяльнай культуры Беларусі. Першыя парэшткі іх былі знойдзены на верхнепалеалетычных стаянках Бердыж і Юравічы на ўсходнім Палессі. Далей, за часам бронзавага і жалезнага вякоў, на Беларусі існавалі розныя тыпы жылля – пераважна балцкія доўгія шматкамерныя простакутныя і, радзей, квадратныя дамы слупавой і змешанай канструкцыі, а таксама невялікія круглыя ці блізкія да квадрату на паўзямляначныя хаты мілаградскай культуры, наземныя слупавыя і зрубныя збудовы (аднакамерныя зрубы) зарубінецкай ды іншых культур Паўднёвай Беларусі.

Этнаспецыфічная асаблівасць старажытнага жылля на нашых землях – ягоная пераважна слупавая канструкцыя, г.зн., што сцены хаты складаліся з вертыкальных бяргвенняў-слупоў ці паміж імі гарызантальна закладаліся бяргвёны сцяны. Гэтая канструкцыйная асаблівасць звязваецца даследчыкамі з балцкім этнасам, які займаў большую частку беларускіх зямель у тыя часы.

З часоў славянскай каланізацыі на нашых землях паступова распаўсюдзіўся вядомы з раскопак тып старабеларускай вясковай пабудовы – невялікі зруб з каменнямі пад ніжнімі вянцамі, з пераважна землянымі або глінабітнымі ці, радзей, зробленымі з дошак падлогамі, а таксама, як можна меркаваць, з двухскатнымі стрэхамі, глінабітнымі печкамі на драўляных каркасах ці на гліняна-каменнай аснове. Паступова жытло зрабілася цалкам наземным, хаця існавалі і зямляначныя і паўзямляначныя хаты (хутчэй – як

праява славянскай этнічнай спецыфікі), якія з часам саступілі месца больш функцыянальна дасканаламу жыллу.

На Беларусі склаўся пэўны характэрны комплекс сельскіх паселішчаў. Асноўныя назвы іх – вёска, сяло, слабада, ваколіца, засценак, мястэчка. Вёска (слова ўзнікла ад старажытнаславянскага “весь”) – асноўны тып вясковага паселішча – гэтак называлася, незалежна ад памераў, кампактнае пасяленне сялян. Зазвычай вёска не мела вялікіх сакральных, адміністрацыйных пабудов; акрамя сялянскіх сядзіб, у ёй маглі размяшчацца, хіба, карчма. Сяло да пачатку XIX ст. было досыць пашыранай назвай сельскага паселішча. Ад вёскі яно адрознівалася буйнымі памерамі, а таксама наяўнасцю адміністрацыйных устаноў, храмаў, адносна буйных кірмашоў. Пасля правядзення ў XVI ст. валоцнай рэформы колькасць селішчаў з назвай сяло (хаця там магло не быць адміністрацыйна-культавых устаноў) значна павялічылася – рэформа была накіравана на ўтварэнне вялікіх планава дасканалых вулічных пасяленняў. У XVIII ст., у сувязі з неабходнасцю засялення новых зямель пасля спусташальных войнаў XVII і пачатку XVIII стст., колькасць новазаснаваных селішчаў з такой назвай рэзка вырасла. Разам з тым, пасля далучэння да Расіі сёлы паступова страчвалі свае старажытныя тыпалагічныя прыкметы, і на нашых землях пачала дамінаваць назва вёска. Слабодамі называліся пасяленні, жыхары якіх у XVII–XVIII стст. вызваліліся на пэўны час ад выплаты падаткаў, мелі льготы ў выкананні павіннасцяў з прычыны дрэннай якасці глебы (адсюль, магчыма, этымалогія слова слабада – паслабленні). Пазней слабодамі сталі называцца пасяленні рамеснікаў каля гарадоў, якія адсланіліся ад сельскай гаспадаркі, але не зрабіліся гараджанамі.

Характэранай асаблівасцю беларускіх сельскіх паселішчаў з’яўляюцца ваколіцы – невялікія пасяленні дробнай шляхты, зазвычай агароджаныя плотам (там маглі жыць і зямiane, баяры – пераходныя групы паміж шляхтай і сялянамі). Тыпалагічна да ваколіцы быў падобен засценак – пасяленне, узніклае ў выніку “Уставы на валокі” за межамі (“сценамі”) зямлі, адмыслова падзеленай між сялян. Такія дзялкі зазвычай аддаваліся ў арэнду дробнай

шляхце. Ваколіцы і засценкі з цягам часу пераўтварыліся ў вёскі ці зніклі. Памежнае становішча ад гораду да вёскі займала мястэчка – адносна буйное селішча, вядомае на нашых землях з XV ст. Заснаванае па каралеўскім прывілеі (ці самазвана), мястэчка абавязкова наладжвала таргі, а таксама кірмашы. Почасту яно мела й адміністрацыйныя ды культавыя ўстановы, сядзібу феадала. Насельніцтва мястэчка складалі гандляры, рамеснікі, сяляне.

Што да памераў паселішчаў, то ім былі ўласцівы рэгіянальныя адрозненні. Там, дзе была праведзена валочная рэформа, – г.зн. у заходніх і цэнтральных частках беларускіх зямель, вёскі вызначаліся адносна буйнымі памерамі – параўнальна з вёскамі паўночнага ўсходу, дзе рэформа цалкам не была праведзена.

Планіроўка сядзібы таксама мела істотныя рэгіянальныя адрозненні, звязаныя з папярэднімі асаблівасцямі. Увогуле на Беларусі вылучаюцца наступныя тыпы планіровак: пагон – калі ўсе будынкі ставяцца ў адзін рад (пагон бывае аднарадны, двухрадны, трохрадны), вяночны (двор утварае замкнёны абшар), Г-падобны, свабодны, з нязвязанымі пабудовамі. У Цэнтральнай Беларусі, Панямонні, Палессі – там, дзе была праведзена валочная рэформа, бытаваў пагон, які й рэкамендаваўся палажэннем рэформы, калі сядзіба мусіла размяшчацца побач з замацаванай валочнай зямлёй. Даўжэзныя пагоны, што мясціліся ў шэраг адзін за адным уздоўж найпростай доўгай вуліцы, складалі асаблівасць традыцыйнай сельскай забудовы адзначаных беларускіх рэгіёнаў. Двухрадны пагон, калі будынкі сядзібы ішлі двума паралельнымі радамі, быў у большай ступені распаўсюджаны ў паўночна-ўсходніх раёнах Беларусі. На паўночным усходзе панаваў вяночны тып забудовы, адзначаны даследчыкамі ў канцы XVIII ст. у Полацкім намесніцтве і Крычаўскім графстве.

Тыповы набор гаспадарчых пабудоў таксама вылучаўся рэгіянальнымі і этнаспецыфічнымі характарыстыкамі. У яго ўваходзілі хата, да якой прымыкалі камора ці варыўня, клець (на захадзе называлася свіран), хлявы (хлеў для коней – стайня), павець, адына ці пуны – збудова для захавання

сена, пограб (склеп), гумно з сушылкай (ёўняй, асеццю) ці без яе, лазня, калодзеж (студня); двор быў абгароджаны плотам, замётам. У XVII–XVIII стст. меліся і спецыяльныя ямы-сховішчы, у якіх наводдаль ад вёскі, у глухих месцах, хавалі ежу і прадметы хатняга ўжытку – асабліва падчас ваенных дзеянняў.

Цэнтральнае месца у сядзібе займала хата (ізба, дом – добрая хата, халу-па – дрэнная). Найбольш старадаўняя хата – аднакамерны будынак, да якога потым дадалі сенцы – так утварыўся двухкамерны будынак. Далейшая эвалюцыя хаты адбывалася праз ускладненне планіроўкі. Хутчэй за ўсё, першым трохкамерным будынкам быў у старажытнасці гэткі, што меў планіроўку хата+сенцы+клець. Потым, за выключэннем рэгіёнаў Цэнтральнай Беларусі, клець адасобілася, а хата зрабілася двухкамернай: хата+сенцы – прычым, у пэўных рэгіёнах у сенцах маглі спаць.

Далейшая эвалюцыя планіроўкі жытла звязана з пераходам да трохкамернай планіроўкі хата+сенцы+камора. Саму хату будавалі выключна з дрэва (цвікі таксама былі драўлянымі) – яліны, хвой. На ніжнія вянцы выкарыстоўвалі дуб. Пад вуглы, а таксама, радзей, пад сярэдзіну будынку падкладалі дубовыя “штандары”, прастора між якімі запаўнялася не надта тоўстымі бяровымі ці гарбылямі, а таксама вертыкальнымі чурбакамі. Замест штандараў маглі выкарыстоўваць камяні-валуны, паміж якіх насыпалася дробнае каменне; іншым разам хату ставілі непасрэдна на зямлю.

Канструкцыйныя асаблівасці хаты маюць як поліэтнічныя, так і этнаспецыфічныя рысы. Да першых адносіцца зрубны характар будоўлі, уласцівы таксама суседзям – рускім, украінцам.

Характэрныя планіровачныя асаблівасці беларускага жытла: замкнёны двор, аднарадная, лінейная забудова набліжае яго да польскага, чэскага, славацкага. Тое ж тычыцца канструкцыйных асаблівасцяў: шырокае ўжыванне зрубнай і слупавой канструкцый для збудавання сцен, умацаванне столі на адной бэльцы, адсутнасць суцэльнага падмурку, інш. Поліэтнічны характар

таксама мае звычай падкладання каменя пад падмурак (тое ж у Літве, Латвіі, на Пскоўшчыне).

Што да этнаспецыфічных рыс, дык трэба адзначыць вонкавае адрозненне беларускай хаты ад пабеленай украінскай, а таксама рускай, якая досыць часта размяшчалася на падклеці. Вялікія пагонныя двары таксама характэрна вылучаюць беларускае традыцыйнае жытло ад украінскага і рускага. Такія тыповыя рысы, як колькасць і размяшчэнне вокан (тут назіраюцца аналогіі з украінцамі), наяўнасць прызбы утвараюць характарыстычныя элементы беларускага жытла.

Адметнымі рысамі вызначаўся і інтэр'ер хаты. Як пазначалася вышэй, да другой паловы XIX ст. яна была пераважна курнай, і працэс усталявання комінаў ішоў досыць марудна. Як сведчыў у канцы 20-х гг. XIX ст. К. Кантрым, у хатах без коміну ў той час на Палессі жыла нават дробная шляхта. Адтуліна для дыму рабілася над дзвярыма, дым выходзіў таксама праз адтуліну ў столі пасярэдзіне хаты, што закрывалася зверху, і, зразумела, – праз вокны.

Тэма 11. Традыцыйная адзенне

Традыцыйнае беларускае адзенне, асабліва жаночы строй, багатае этнакультурным зместам. Адзенне, якое сумяшчае утылітарны, мастацкі, знакава-сімвалічныя элементы, у найбольшай ступені, параўнальна з іншымі відамі матэрыяльнай культуры, сінтэзуе розныя бакі культуры этнасу.

Традыцыйнае адзенне амаль цалкам саматужна выраблялася з сваёй сыравіны і, пераважна, – жанчынамі. Адзенне рабілася з ільну, валокан канापель, жывёльнай скуры, воўны. Шлях да гатовага вырабу быў досыць працяглы і ўлучаў шэраг паслядоўных аперацый. Так, сцябліны льну ці канаплі спачатку мачылі, потым мялі на спецыяльнай мялцы, трапалі, часалі грэбнямі і шчоткамі, а толькі потым сталі прасці – на адмысловай дошцы ці на калаўроце з колам. Пражу намотвалі на матавіла, сушылі, почасту – бялілі, снавалі і нарэшце пачыналі ткаць.

Фарбавалі самі. Варта адзначыць, што да з'яўлення фабрычных тэхналогій у летнім адзенні беларусаў пераважалі натуральныя белыя колеры; тое ж тычылася і зімовай вопраткі. Воўнавую тканіну на андаракі, нагавіцы, камізэлькі традыцыйна фарбавалі. Да рамеснікаў звярталіся, калі трэба было вырабляць верхняе адзенне, якасныя віды абутку, пэўнае формы галаўныя ўборы.

Традыцыйная апранка падзяляецца на мужчынскую і жаночую (праблемным падаецца дзіцячы камплект), сезонную, будзённую і святочную (тут можна вылучыць абрадавае адзенне – напрыклад, маладое, свахі, свата). Дарослы чалец сям'і меў некалькі камплектаў вопраткі: святочную, а таксама будзённую для кожнай пары году. Гэта тычылася і такіх складаных для вырабу рэчаў, як кажух і світка, якія таксама прызначаліся для працы і свят.

Найбольш ярка характарыстычныя рысы традыцыйнага беларускага адзення праявіліся ў жаночым строі. Аснову традыцыйнага адзення складала апранка нацельная, сподняя, найперш – і ў жанчын, і ў мужчын – кашуля. У жанчын летні строй дапаўняўся спадніцай, хвартухом, кароткай камізэлькай (ці апранкай з рукавамі), галаўным уборам і абуткам. Гэты комплекс мае поліэтнічны, усходнеславянскі характар; этнічныя ягоня асаблівасці вызначаюцца, перадусім, кроем. Адзін з найбольш істотных элементаў традыцыйнага строю – кашуля. (сарочка, рубаха). Найбольш старажытным відам крою лічыцца тунікападобны – калі палатно складалі напалам, пасярэдзіне рабілі выраз для галавы, паніжаючы яго спераду бліжэй да грудзей, і пакідалі адтуліны для рук.

Асноўная паясная вопратка жаночага строю – спадніца. Яна шылася з даматканага палатна, сукна ці паўсукна. Спадніца рабілася з некалькіх (да шасці) полак (падоўжаных кавалкаў палатна), сшытых і прызбораных ля поясу. Зрэдку спадніцу шылі з папярэчнага кавалку тканіны – папярэчкі. Спадніца завязвалася спераду ці крыху збоку тасёмкамі ці паяском. Вылучаюцца спадніцы, якія шыліся з ваўнянай ці паўваўнянай тканіны – андаракі (слова паходзіць з нямецкай мовы). У старажытнасці андаракі ў якасці верхняй спадніцы насілі

прадстаўніцы паноўных класаў. Андарак багата ўпрыгожвалі, і асаблівасцю ягонай ёсць клеткавы арнамент.

Да ст аражытнага віду паяснога адзення належыць панёва – няшчытая ці, радзей, сшытая спадніца кшталту андараку. Магчыма, на нашых землях расхінная панёва папярэднічала андараку. Паверх спадніцы зазвычай павязваўся хвартух (пярэднік), які прымацоўваўся на стане паўразамі. Рабілі яго з адной, дзвюх, зрэдку – трох, полак, і даўжыня ягоная ў беларусак амаль супадала з даўжынёю спадніц.

Яшчэ адзін від адзення, уласцівы беларусам, а таксама заходнім суседзям, – безрукаўка. Гэта было досыць каштоўнае адзенне, і, зыходна з пазнейшых этнаграфічных дадзеных, магло перадавацца ў спадчыну. На Беларусі яно мела назву “кабат”, “шнуроўка”, “гарсэт”, “безрукаўка”, інш. Безрукаўкі часцей шылі з пакупнога сукна яркай расфарбоўкі. Найбольш просты і, магчыма, старажытны іх крой – з простаай спінкай, калі задняя частка рабілася з суцэльнага кавалку матэрыялу.

Верхняе адзенне вясковай жанчыны не надта каб вылучалася своеасаблівасцю: як і ў мужчын, гэта былі сярмяга і кажух, якія ўзгадваюцца ў актах XVII–XVIII стст. і якія рабіліся з хатніх матэрыялаў – сукна, палатна, аўчыны, адмыслова апрацаваных і пашытых краўцамі. Гэтая вопратка не мела падкладкі, магла зашпіляцца на драўляныя гузікі, гаплікі, альбо проста падпаясвацца. Найбольш пашыраным відам адзення была світа (сярмяга) – зробленае зазвычай з сукна доўгае расхінастае адзенне з рукавамі, разрэзам спераду і адкладным каўняром.

Іншае верхняе адзенне – кажух, прыкладам – рабілася ў старажытнасці з нядубленых белых аўчын. Найбольш пашыраны быў на Беларусі кажух простага крою, мадыфікацыі яго адпавядалі крою світкі; адрозна ад пазнейшых часоў, старажытны кажух быў даўгім. Менш распаўсюджана было верхняе палатнянае адзенне – насоў, балахон, якое апрааналі на кашулю ўлетку ці ўвосень.

Істотнае месца ў традыцыйным строі займалі галаўныя ўборы. Яны таксама падзяляліся на сезонныя, святочныя і будзённыя і адрозніваліся залежна ад полу, сямейнага становішча ды ўзросту. Тыпалагічна вызначальным для ўбору было сямейнае становішча: на непакрытых валасах, косах – вянок (на цвёрдай драўлянай аснове, абшытай палатном; улетку – кветкавы), а таксама галаўная павязка, зазвычай завязаная вузлом на патыліцы, былі адзнакамі дзяўчыны. На святы ў косы ўпляталі болей рознакаляровых істужак, а вянкi лепей аздаблялі.

Адзін з найбольш старажытных жаночых галаўных убораў беларусаў, а таксама рускіх, украінаў, прыбалтаў – намітка: ручніковы галаўны ўбор з тонкага палатна значнай даўжыні (2-3 метры), што павязваўся на чапец (яшчэ таксама – на цвёрдую аснову) так, каб адзін альбо абодва ягоныя даўгія канцы спускаліся на спіну.

Акрамя намітак, беларускія жанчыны насілі ў старажытнасці чапцы – згаданыя вышэй з круглым верхам, акалышкам і завязкамі ззаду, і глыбокія, з завязкай пад падбародак (“каптур”). Існавалі і арыгінальныя, рагатыя, галаўныя ўборы, зробленыя на цвёрдай аснове і абвязаныя палатном (старажытны тып – “пушанка”).

Падобным да мужчынскага быў і жаночы абутак. Асноўным відам яго былі плецёныя з лыка ліпы, лазы, бяросты, пянкі ці скураныя лапці. Існуе меркаванне, што найбольш старажытнымі былі лапці простага пляцення. Лапці абуваліся на анучы – летнія ці зімовыя, мацаваліся вяроўкамі-аборамаі. Найбольш просты тып лапцей – без галоў і запятак, дзе іх замянялі лыкавыя петлі і прыстасаванні для мацавання абораў. Вядомы і скураныя лапці (пасталы), але шырокага распаўсюду яны не набылі. Акрамя лапцей, насілі скураныя паўбоцікі на абцасах (чаравікі), але гэта быў дарагі абутак. Таксама заможныя сяляне маглі здабыць валёнкі. Як досыць рэдкі від абутку можна вылучыць драўляны – цалкам з дрэва ці са скураным верхам.

Традыцыйнае мужчынскае адзенне беларусаў вызначалася меншай разнастайнасцю, чым жаночае. Параўнальна з жаночай, мужчынскія кашулі ўпрыгожваліся сціпла.

Мужчынскія порткі (нагавіцы, ганавіцы) рабіліся з палатна (на лета), сукна (каб насіць узімку) не надта добрага гатунку. Беларускія нагавіцы былі параўнальна не шырокімі, іх адрознівала рамбавідная форма ўстаўкі паміж штанінамі, хаця мелі месца і ўстаўкі іншай формы – трохвугольнай, круглай, трапецыявіднай, і трымаліся на шнурку, ўсоўваўным праз абшыўку ў верхняй частцы. Суконныя нагавіцы маглі зашпіляцца на адзін ці два гузікі з косці, скуры, кавалачка дрэва і не мелі кішэняў.

Абавязковай прыналежнасцю мужчынскага строю быў пояс – старажытны плечены ці тканы. На поясе вісела невялічкая торбачка – каліта, у якой захоўваліся грошы, тытунь, люлька, крэсіва, нож (мог вісець і асобна). Сяляне таксама насілі скураныя рамяні, якімі падпаясвалі светкі (здаўна згадваюцца ў актах XVI–XVII стст.). Беларускія мужчыны насілі безрукаўкі (камізэлькі, жупіцы).

Мужчынскія світа і кажух па сваіх відавых асаблівасцях мала адрозніваліся ад жаночых. Гэтага нельга сказаць пра галаўныя ўборы – з воўны, футра, сукна, саломы. Традыцыйны летні галаўны ўбор – плечены з саломы (радзей – з лазы, чароту) шырокапольны капялюш з тулляй (брыль). Са старажытных актаў вядомы магеркі – валяныя шапкі з палямі, што прылягалі да туллі, а таксама валяныя брылі ды інш. Старадаўнія зімовыя шапкі шыліся з футра вавёркі, лісы, зайца, а таксама з аўчыны футрам навонкі. Найбольш старажытныя, з аўчыны, былі высокімі, цыліндрычнай, конусападобнай формы – кучмы. Зімовая шапка падкрэслена вялікіх памераў называлася капузай. Скарыстоўвалася і футравая шапка, абшытая зверху сукном, з вушамі – малахай. Досыць старадаўняю ёсць пашытая, зазвычай – з аўчыны, аблавуха – шапка з вушамі па баках спераду і ззаду (яны падвязваліся зверху).

Мужчынскі абутак складалі лапці (такія ж, як і ў жанчын), боты (рэдкі, пераважна мужчынскі абутак), валёнкі.

Тэма 12. Сельскагаспадарчая тэхніка. Промыслы і рамёствы

Значнае месца ў жыцці вяскоўца займала земляробства. Земляробчы сезон доўжыўся на Беларусі прыблізна з сярэдзіны красавіка да сярэдзіны кастрычніка і ахопліваў крыху больш за палову каляндарнага году. Гэта быў перыяд надзвычай актыўнай працы.

Для вясковай культуры характэрная замкнёная нерухомасць асноўных тэхналагічных прынцыпаў і прыёмаў. Галоўны імпульс да змен у гэтай сферы прыходзіў зазвычай звонку і быў звязаны з прамысловым удасканаленнем метадаў і прылад працы. Такі ўплыў на беларускую сельскую гаспадарку пачаў назірацца з другой паловы XIX ст., дзелячы, такім чынам, традыцыйную сельскагаспадарчую тэхніку беларусаў апошніх стагоддзяў на два этапы: позняя феадалізму і ранняга капіталізму.

Земляробства, поруч з жывёлагадоўляй – асноўныя заняткі насельнікаў Беларусі ад бронзавага веку. Традыцыйна на Беларусі вырошчвалі жыта, пшаніцу, авёс, ячмень, грэчку (з'явілася дастаткова позна), проса, чачавіцу, канаплю. На гародах садзілі рэпу, буракі, моркву, капусту, цыбулю, часнык, а таксама садовыя дрэвы – яблыкі, ігрушы, слівы, вішні, ягады – ды кустарнікі – парэчку, агрэст, інш. Ад канца XVIII ст. пачала шырока распаўсюджвацца бульба, якая з другой паловы XIX ст. заняла істотнае месца ў рацыёне сялян, фактычна замяняючы хлеб.

Сярод тэхнічных культур добрую долю займалі лён, канапля. Здаўна на нашых землях склалася некалькі сістэм земляробства, сярод якіх найбольш старажытнай была падсечная (лядная), што дажыла да XIX ст. У XVII–XVIII стст. выкарыстоўвалася трохполле, а таксама двухполле. Ведалі продкі і старажытны пералог, калі частка зямлі не апрацоўвалася, пакуль не адновіць сваёй кандыцыі. Прыкметную ролю ў распаўсюджанні трохполля і арганізацыі сельскагаспадарчай вытворчасці ўвогуле адыграла валочная рэформа 1557 г.

Сельскагаспадарчыя прылады беларусаў вылучаліся функцыянальным і відавым кансерватызмам. Галоўная прылада зеляробства – саха, якая, за вы-

ключэннем жалезных сашнікоў, была хатняй вырабкі. Старажытная саха рабілася з выкапанага з каранем камля дрэва – рагач, да якога далучалася рабочая частка – расоха, плаха, што прымацоўвалася да рагача пад вуглом і мела падвоены канец, на які й надзяваліся жалезныя сашнікі (нарогі). Да двух канцоў расохі мацаваліся нерухомыя паліцы – дошкі розных памераў, якія рэгулявалі пераварот ворыўнага пласта. Такая саха была прыстасавана для двух валоў і атрымала назву літоўскай, палескай, ці падляскай. Саха гэткага кшталту была распаўсюджана, акрамя Беларусі, на суседніх польскіх, украінскіх, літоўскіх землях. На паўночных землях Беларусі пазней атрымалі распаўсюджанне сохі на конскай цязе – віцебскага тыпу, з перакладной (рухомай) паліцай для аднаконнай цягі, а таксама іншыя мадыфікацыі.

Для апрацоўкі дзярновай зямлі, лугу выкарыстоўваўся разак – прылада з вострым наканечнікам ці даўгім нажом на канцы. Для акучвання бульбы мелася сошка – невялікая саха з аднім лемехам.

Пасля апрацоўкі зямлі сахой рыхленне яе ажыццяўлялася бараной. Найбольш старажытныя віды барон – зробленая з верхавіны яліны сукаватка, а таксама смык са звязаных яловых плашак. Досыць пашырана была пляцёная барана на дугападобнай аснове.

Акрамя цяглавых, скарыстоўваліся ручныя прылады апрацоўкі глебы, сярод якіх досыць папулярнымі былі матыкі (цяпкі, сапкі), і найбольш старажытныя з іх рабіліся цалкам з дрэва. Драўлянымі даўней былі таксама лапаты (рыдлёўкі), крукі і вілы для гною.

Збожжа збіралі сярпамі, грачыху, авёс, гарох маглі касіць косамі, імі ж скошвалі і траву. Самыя старажытныя косы без ручкі, з кароткім кассём.

Зжатае збожжа звязвалі ў снапы і састаўлялі ў бабкі. Снапы сушылі ці на азяродах (Віцебшчына, Міншчына) – драўляных слупах з перакладзінамі, ці ў асецях (ёўнях) – сушыльных на гумнах. Снапы звозілі ў гумно – вялікае памяшканне з токам, дзе збожжа малацілі цапамі, пранікамі, веялі лапаткамі-веялкамі ці праз сіта. Дзеля працы са снапамі, саломай выкарыстоўвалі драўляныя граблі, вілы. Потым зерне складалі ў клеці, адмысловыя ямы, дзе

яно чакала перапрацоўкі на муку і крупу. Гэтак рабілася на ветраных і вадзяных млынах, але часта вязкоўцы таўклі для атрымання крупы зерне ў драўляных ручных (ці, зрэдку, – нажных) ступах таўкачамі. Муку малолі на хатніх жорнах, камяні якіх абапіраліся на чатырохвугольную аснову.

Вялікае месца ў гаспадарчай дзейнасці беларусаў займала жывёлагадоўля. Кожная гаспадарка трымала працоўную жывёлу, прычым, на паўднёвым захадзе ў XVII–XVIII стст. пераважалі валы, на іншых землях – коні. У першай палове XIX ст. буйной рагатай жывёлы мелася у сярэднім 3-4 галавы ў двары. Апрача гэтага, абавязкова гадавалі авец, свіней, радзей – коз, хатнюю птушку: гусей, кур, качак.

У мясцінах бліз рэк, азёр сяляне займаліся рыбальствам. Сярод прылад для лоўлі рыбы традыцыйнымі былі аднасценныя ці трохсценныя сеткі, невад (вялікі і малы), брэдзень – невад для лоўлі рыбы ўброд, крыгі. Шырока скарыстоўваліся і стаўныя лавушкі: паплаў, буч, кацец, нерат, венцер, каробка, скрыпка, ват, а таксама лавушкі рухомыя – таптуха, кломля, хапун, волак, брадан, настаўка. Выкарыстоўваліся вуды, перамёт, старажня. Працягвалі ўжываць дзеля гэтых мэт і астрогу (восці).

Яшчэ адным промыслам сталася бортніцтва – у старажытным выглядзе як развядзенне, утрыманне пчол у борцях – выдзеўбаных у дрэвах дуплах. Далейшае развіццё бортніцтва – калодачная форма, калі вулей рабіўся ў пастаўленай альбо пакладзенай калодзе. Мелі пашыранасць таксама саламяныя вуллі.

Тэма 13. Традыцыйная кухня

Старажытная беларуская традыцыйная кухня ўмойна падзяляецца на тую, што была да шырокага распаўсюджвання бульбы і кухню пасля гэтай падзеі. Актыўнае спажыванне бульбы супала з пэўнай мадэрнізацыяй кухні пад уплывам новых гістарычных умоў XIX ст.

Традыцыйная кухня, у адрозненні ад шляхецкай, вызначалася вуглеводным характарам атрымання калорый. Мяса актыўна спажывалі тады,

калі забівалі свіней, – восенню, а таксама зімой, да Вялікага паста. Асноўныя стравы былі з зерня, вялікая роля належыла кашам і хлебам. Недахоп бялкоў жывёльнага паходжання замяшчаўся грыбамі, бабовымі культурамі, курынымі яйкамі. Найбольш галоднымі часамі была вясна і пачатак лета, калі ў хлеб маглі дабаўляць кару, дзікую зелень. Беларусы саблюдалі пасты, у час якіх елі шмат бліноў, кашы, рыбу, мучныя вырабы.

Найбольш старажытная кухня мала адлюстравана ў крыніцах. Яе можна меркаваць, спажывалася шмат каш – ячневая, пярловая, прасяная, пазней – грэчнёвая. Істотная месца займаў хлеб – будзёны, жытні, і святочны – пячэнні, пірагі, а таксама рытуальны каравай. Рабілі бліны, пераважна вялікія са смешанай жытняй і пшанічнай мукі. На першае елі супы, асноўнае блюда ўключала мяса, сала, яечню, Пілі квас, са спіртowych напояў ужывалі хмельны мёд, гарэлку, піва.

Кухня XIX – пачатка XX ст. вядомая досыць добра. Прадуктамі яе былі зернавыя культуры – жыта, ячмень, грэчна, просы, чачавіца. Садапвіна і гародніна прадстаўлена буракамі, рэпай, капустай, гарбузамі, агуркамі. У гародчыках раслі яблыкі, грушы, слівы, ягады – агрэст, чорная смародзіна, парэчка. Прысмакамі былі кроп, часнык, цыбуля. Ужывалі бабовыя культуры – бабы, фасоль, гарох. Малочныя прадукты былі прадстаўлены “салодкім”, кіслым малаком, вяршкамі, маслам, клінковым сырам. Адносна слаба былі распаўсюджаны цвёрдыя сыры.

У XVII ст. на нашых землях ад нямцаў, галандцаў з’вілася бульба. Ян радзіма – Паўднёвая і Цэнтральная Амерыка, адкуль яе прывезлі іспанскія, партугальскія каланізатары. Сяляне неахвотна прынялі гэты прадукт, як і шляхта, якая лічыла, што бульба нябыта аслабляе моц. Таму ў шляцэцкай прамысловасці з бульбы рабілі крухмал, спірт, бульбяную муку (падобна да таго, як гэта рабілі інкі). Пясчаная глеба спрыяла культываванню бульбы, якая мела тут звыш 20 сартоў. Сярод бульбяных страў можна адзначыць дранікі, калдуны, бабку, камы, якія кідалі ў суп. Дэлікатэсам лічылася смажаная ў

кастры бульба. Досыць часта бульбу варылі, аднак, у адрозненні ад Расіі, як асобнае блюда яе не ўжывалі.

У беларускай кухне шырока прадстаўлены разнастайныя грыбы, кожны від якіх апрацоўваўся па сваему. Валнянкі, апята, зелянухі – марынавалі, салілі, баравікі, падасінавікі – сушылі, лісічкі смажылі. Грыбы рэдка смажылі, у асноўным варылі ў супе, кансервавалі. Шырока ўжывалі рыбу, але рыбная кухня ў беларусаў не склалася, што адчуваецца і зараз. Аснову мясной кухні стварала мяса жывёл – перш–наперш свінінай. Мясца крышылі і клалі ў стравы, асабліва шырока ўжывалася салёнае сала, шматок якога, разам з кавалкам хлеба і цыбуляй, заўсёды суправаджаў селяніна ў дарозе. Таксама спажывалася бараніна, радзей – ялавічна. Беларусы елі шмат птушкі – індыкоў, гусей, вутак. Таксама спажывалі шмат яек, якія смажылі са шкваркай, пілі сырымі, радзей варылі.

Існаваў рытуал прыняцця ежы, рэй вёў гаспадар, гаспадыня падавала ежу. Часта елі з адной місы, кожны сваёй лыжкай, па чарзе і старшынству. Зусім малыя дзеці маглі есці седзячы на падлозе. Пад час ежы была асаблівая, урачыстая атмасфера, цішыня. Аб’едкаў не пакідалі, прадукты, асабліва хлеб, нельга было ранняць.

Першыя блюда складалі супы, у якія часта дабаўлялася мука. Супы былі досыць разнастайныя – бульбяныя, крупнік, грыбныя, малочны, рыбныя. Асабліва можна вылучыць папулярны боршч халодны, таксама старажытны “боршч літоўскі”, што ўзгадваўся з XVIII ст. З квашанай капусту рабілі “капусту”, таксама быў распаўсюджаны суп са шчавеля. Асобна можна вылучыць бігус, які рабіўся з квашанай капусты, кавалкаў каўбасы, прысмакаў.

Блюда на аснове мяса спажываліся на выходныя, свята. Папулярнымі святочнымі блюдамі былі верашчака і мачанка, у якую макалі бліны. Іх аснову складалі тушоныя свіныя рёбра, кавалкі мяса з мукой. На свята, калі забівалі кабанчыка ці іншую жывёлу, рабілі пячыста – смажаны, тушоны адносна вялікі кавалак мяса. Сярод іншых мясных страў адзначым каўбасы – падвяндлёную, кравянку. З харшчоў рабілі халадзец, сальцісон. На свята рабілі птушку, радзей

парася, якіх маглі начыняць грэчкай. Дэлікатэсам лічылася вендлянiна. Асноўнай будзёнай стравай была яечня са шкваркамі, пакладзеная на вараную бульбу. Традыцыйна ужываліся кашы з салам ці малаком.

З салодкага елі ягады (чарніку, земляніку) з малаком, цёртыя зёркна канаплі з мёдам, мёд, які замяняў цукар. Пілі (елі, як прынята было казаць) кіслае малако, бо салодкае давалі дзецям і цяжарным жанчынам, квас, бярозавы і кляновы сок (кляновік), узвары. З алкагольных напояў, якія дапзвалася рабіць на святы ці можна было набыць у карчме, ужывалі гарэлку (з жыта, аднаго перагона), піва, медавуху, збіцень.

2. ПРАКТИЧЕСКИЙ РАЗДЕЛ

2.1. Требования к подготовке и проведению семинарских занятий

Семинарское занятие – форма образовательного процесса, которая является дополнением к лекционной форме обучения. Целью занятий является рассмотрение актуальных, проблемных вопросов учебной дисциплины посредством творческого диалога обучающихся и преподавателя. Занятия требуют специальной подготовки обучающихся и их активного участия.

2.2. Тематика семинарских занятий

1. Основные этапы этногенеза и этнической истории белорусов.
2. Традиционное жилье.
3. Традиционная одежда.
4. Традиционная кухня.
5. Традиционная календарная обрядность.
6. Родильная обрядность.
7. Свадебная обрядность.
8. Похоронная обрядность.

3. РАЗДЕЛ КОНТРОЛЯ ЗНАНИЙ

3.1. Формы и методы контроля над работой

1. Устный опрос на семинарских занятиях.
2. Коллоквиумы в устной и письменной формах
3. Подготовка докладов и рефератов, их анализ.
4. Подготовка и демонстрация мультимедийных презентаций.
5. Проведение письменных проверочных работ (тестирование по каждой из тем осуществляется в виде терминологического диктанта; работы на сопоставление терминов и определений, понятий и их авторов; кратких тестов с выбором одного ответа).
6. Написание эссе, творческих работ.
7. Конспектирование и обсуждение источников в соответствии с изучаемыми темами.
8. Тестирование.

3.2. Контрольные вопросы по темам учебной дисциплины

- Понятие этнографии.
- Понятие фольклора.
- Понятие мифологии.
- Понятие традиционной культуры.
- Понятие этноса.
- Виды сельских поселений.
- Крестьянская усадьба.
- Крестьянская хата.
- Региональные особенности белорусского традиционного жилья.
- Мужской традиционный костюм.
- Женский традиционный костюм.
- Женские головные уборы.

Сельскохозяйственная техника белорусов.
Продукты традиционной кухни.
Супы традиционной кухни.
Блюда традиционной кухни.
Напитки традиционной кухни.
Блюда из картофеля.
Сельскохозяйственная техника.
Промыслы и ремесла.
Народный календарь. Соотношение языческого и христианского.
Религии в этнической истории белорусов.
Мифологическая структура космоса.
Образы белорусской мифологии.
Праздники весеннего цикла.
Праздники летнего цикла.
Праздники осеннего цикла.
Праздники зимнего цикла.
Предварительный этап свадьбы.
Основной этап свадебного обряда.
Предварительный этап родильной обрядности.
Роды и крестины.

3.3. Вопросы по темам семинарских, практических занятий

1. Основные этапы этногенеза и этнической истории белорусов

1. Этногенез.
2. Период XVI в.
3. Период XVII–XVIII вв.
4. Период XIX в.
5. Период начала XX в.
6. Период второй половины XX – начала XXI в.

2. Традиционное жилье

1. Типы сельских поселений.
2. Состав и планировка усадьбы.
3. Особенности жилого дома (хаты).

3. Традиционная одежда

1. Материал и технология изготовления.
2. Мужской костюм.
3. Женский костюм.
4. Семантика орнамента.

4. Традиционная кухня

1. Продукты традиционной кухни.
2. Первые блюда.
3. Основное блюдо.
4. Напитки.

5. Традиционная календарная обрядность

1. Народный календарь.
2. Обряды весеннего цикла.
3. Обряды летнего цикла.
4. Обряды осеннего цикла.
5. Обряды зимнего цикла.

6. Родильная обрядность

1. Предварительный этап.
2. Роды и родильные обряды.
3. Крещение («Хрэсьбины».)

7. Свадебная обрядность

1. Предварительный этап свадебной обрядности.
2. Свадебные обряды.
3. Свадебные обереги.

8. Похоронная обрядность

1. Представления белорусов о смерти.
2. Похоронные обряды.
3. Обрядность «дедов».

3.4. Тесты

Тесты по учебной дисциплине размещены для использования в электронной системе тестирования локальной сети Института.

3.5. Основные виды и формы самостоятельной работы

1. Самостоятельное изучение тем дисциплины.
2. Подготовка к семинарским занятиям, к контрольным мероприятиям.
3. Подготовка рефератов, докладов и мультимедийных презентаций к семинарским занятиям.
4. Работа с рекомендованной основной и дополнительной литературой.
5. Поиск информации в сети Internet.
6. Работа с аудиовизуальными учебными материалами, электронными учебниками, обучающими программами.
7. Выполнение заданий с использованием компьютера и сети интернет (решение тестовых заданий, расположенных в электронном контенте по дисциплине, участие в веб-семинарах, форумах).
9. Работа в Национальной библиотеке Республики Беларусь, библиотеке Института.

10. Подготовка к выступлениям на ежегодной Международной научно-практической конференции «Современные знания – в жизнь», проводимой в Институте современных знаний имени А. М. Широкова.

Учебно-методическое обеспечение самостоятельной работы по учебной дисциплине включает:

- лекции по дисциплине;
- задания для подготовки к семинарам;
- список тем, источников и литературы для самостоятельного изучения дисциплины.

3.6. Тематика рефератов и творческих работ для самостоятельной работы студентов

1. Что изучает этнография?
2. Миф и сказка – сходства и различия.
3. Жанры фольклора.
4. Этнография, фольклор белорусов в трудах Е. Романова (историографический обзор).
5. Этнография, фольклор белорусов в трудах П. Шейна (историографический обзор).
6. Мифология белорусов в трудах Е. Никифоровского (реферат).
7. Местечко: история, люди, культура (реферат).
8. Виды строений крестьянской усадьбы (реферат).
9. Крестьянская хата: функциональность, эстетика.
10. Особенности белорусского природно-культурного ландшафта.
11. Традиционный мужской костюм белорусов (реферат).
12. Символика белорусского орнамента.
13. Художественное оформление женского традиционного костюма.
14. Традиционные обереги.
15. Женские головные уборы.
16. Супы традиционной кухни.

17. Блюда из картофеля.
18. Мясные блюда в прошлом и сейчас.
19. Напитки традиционной кухни.
20. Белорусская свадьба в издании БНТ (реферат).
21. Предварительный этап свадьбы.
22. Основной этап свадебного обряда (реферат).
23. Родинная обрядность в издании БНТ (реферат).
23. Предварительный этап родильной обрядности.
24. Роды и крестины.
25. Традиционная похоронная обрядность в издании БНТ (реферат).
26. Дни поминовения.
27. Соотношение языческого и христианского в народном календаре.
28. Мифологические символы космоса.
29. Языческие боги белорусов; культурно-исторические параллели.
30. Белорусская демонология: специфическое и полиэтничное.
31. Образ волколаки; исторические параллели.
32. Топонимические легенды.
33. Герои волшебных сказок: фольклорные параллели.
34. Образ Ярилы в контексте европейской мифологии.
35. Образ Перуна в контексте индоевропейской мифологии.

Рекомендуемые виды дидактических материалов:

- мультимедийные презентации;
- визуальные пособия (таблицы, схемы, графики, диаграммы и др.);
- видеоролики;
- другие материалы.

Написать творческую работу (эссе) на предложенную тему.

3.7. Тематика дипломных, курсовых работ

Основные этапы этнической истории белорусов.

Концепции этногенеза белорусов.

Теория балского субстрата и этногенез белорусов.

Этноспецифический пласт белорусской культуры: формирование, динамика.

Виды сельских поселений: традиция и современность.

Региональные особенности белорусского традиционного жилья.

Мужской традиционный костюм: этнокультурные параллели.

Женский традиционный костюм: этнокультурные параллели.

Сельскохозяйственная техника белорусов.

Этапы истории традиционной кухни.

Блюда традиционной кухни: история и современность.

Промыслы и ремесла белорусов.

Соотношение языческого и христианского в народном календаре.

Религия в этнической истории белорусов.

Мифологическая структура космоса.

Образы белорусской мифологии: этнокультурные параллели.

Праздники весеннего цикла.

Праздники летнего цикла.

Праздники осеннего цикла.

Праздники зимнего цикла.

Белорусский свадебный обряд в культурно-исторических параллелях.

Магический компонент в родильной обрядности.

3.8. Вопросы к зачету по учебной дисциплине

1. Понятие традиционной культуры.

2. Понятие этнографии.

3. Понятия мифологии и фольклора.

4. Современные теоретические концепции этнологии.

5. Понятие этноса.
6. Этногенез белорусов.
7. Основные этапы этнической истории белорусов.
8. Основные типы сельских поселений.
9. Крестьянская усадьба.
10. Крестьянская хата.
11. Региональные особенности белорусского традиционного жилья.
12. Мужской традиционный костюм.
13. Женский традиционный костюм.
14. Женские головные уборы.
15. Продукты традиционной кухни.
16. Супы традиционной кухни.
17. Блюда традиционной кухни.
18. Напитки традиционной кухни.
19. Блюда из картофеля.
20. Сельскохозяйственная техника.
21. Предварительный этап свадьбы.
22. Основной этап свадебного обряда.
23. Предварительный этап родильной обрядности.
24. Роды и крестины.
25. Традиционная похоронная обрядность.
26. Дни поминовения.
27. Народный календарь. Соотношение языческого и христианского.
28. Праздники фольклора а весеннего цикла.
29. Праздники фольклора летнего цикла.
30. Праздники фольклора зимнего цикла.
31. Праздники фольклора летнего цикла.
32. Мифологическая структура космоса.
33. Языческие боги белорусов.
34. Белорусская демонология.

- 35. Волоты, оборотни.
- 36. Поэтические жанры фольклора.
- 37. Белорусская сказка.
- 38. Легенды и предания.

3.9. Критерии оценки результатов учебной деятельности студентов

Критериями эффективности изучения учебной дисциплины являются показатели учебной работы по трем направлениям: познавательному, деятельностному, личностному.

Познавательные критерии основываются на количественных и качественных показателях эффективности:

- увеличение объема и повышения качества знаний по сравнению с исходным состоянием студента;
- реальный объем знаний (согласно требованиям стандарта);
- актуализация знаний при решении познавательных и практических задач;
- эффективность использования знаний в практической деятельности.

Деятельностные критерии позволяют оценить уровень познавательных и практических (общепедагогических) умений:

- сравнительный объем умений;
- полноту операционального состава данного умения;
- системность;
- устойчивость;
- гибкость (перенос в новые ситуации);
- действенность.

Личностные критерии позволяют оценить аксиологический, общеразвивающий характер образовательного процесса:

- мотивы учения, аксиологическая ценность образования и образовательного процесса;

- личностный смысл полученных знаний для социальной адаптации;
- степень позитивного характера отношений с товарищами, преподавателями;
- готовность к самообразованию.

4. ВСПОМОГАТЕЛЬНЫЙ РАЗДЕЛ

4.1. Список основной литературы

1. Беларуская народна-паэтычная творчасць. – Минск : Народная асвета, 1998.
2. Беларускае народнае адзенне. – Минск : Наука и техника, 1975.
3. Беларускае народнае жылле. – Минск : Наука и техника, 1978.
4. Белорусский народный календарь / сост. Алесь Лозка. – Минск : Ураджай, 1999.
5. Беларуская міфалогія. Энцыклапедычны слоўнік. – Минск : Беларус. Энцыклапедыя, 2011.
6. Вуглік, І. Р. Міфалогія беларусаў : вучэб.-мет. дапаможнік. – Минск : Современныя веды, 2005.
7. Кухаронак, Т. І. Маскі ў каляндарнай абраднасці беларусаў / Т. І. Кухаронак. – Мінск : Ураджай, 2001.
8. Легенды і паданні. Беларуская народная творчасць. – Минск : Наука и техника, 1993.
9. Молчанова, Л. А. Матэрыяльная культура беларусов / Л. А. Молчанова. – Минск : Наука и техника, 1968.
10. Общественный, семейный быт и духовная культура населения Полесья. – К. : Наукова думка, 1989.
11. Пахаванні. Памінкі. Галашэнні. Беларуская народная творчасць. – Минск : Наука и техника, 1986.
12. Сергачев, С. А. Белорусское народное зодчество / С. А. Сергачев. – Минск : Урожай, 1992.
13. Сержпутоўскі, А. К. Русальная нядзеля. Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў / А. К. Сержпутоўскі. – Мінск : Вышэйш. школа, 2009.
14. Тейлор, Э. Первобытная культура / Э. Тэйлор. – М. : Государственное социально-экономическое издательство, 1939.

15. Титов, В. С. Историко–этнографическое районирование материальной культуры белорусов. 19 – начало 20 вв. / В. С. Титов. – Минск : Наука и техника, 1983.

16. Углик, И. Г. К вопросу о тотемизме в традиционной культуре белорусов / И. Г. Углик // Вести Института современных знаний. – 2017. – № 1. – С. 72–77.

17. Фрэйзер, Джеймс Джордж. Золотая ветвь. Исследование магии и религии / Джеймс Джордж Фрэйзер. – 2-е изд. – М. : Политиздат, 1986.

4.2. Список дополнительной литературы

1. Вуглік, І. Р. Да праблемы гістарычнай сямантыкі культу плоднасці ў старажытнай Беларусі / І. Р. Вуглік // Искусство и культура. – 2013. – № 2 (10). – С. 109–114.

2. Мифы Бацькаўшчыны. – Минск : Беларусь, 2000.

3. Касько, У. К. Палескі дзівасіл / У. К. Каська. – Мінск : Вышэйш. школа, 2001.

4. Романов, Е. Р. Белорусский сборник / Е. Р. Романов. – Вильно, 1912. – Вып. 8.

5. Сахута, Я. М. Народная разьба па дрэву / Я. М. Сахута. – Мінск : Вышэйш. школа, 1978.

6. Сямья і сямейны быт беларусаў. – Минск : Наука и техника, 1990.

7. Углик, И. Г. Этнокультурная идентификация населения Беларуси в российских изданиях конца XVIII – начала XIX века / И. Г. Углик // Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. Гуманитарные науки. – 2013. – Вып. 6. – С. 141–145.

8. Углик, И. Г. К вопросу о критериях систематизации этнических общностей / И. Г. Углик // Вести Института современных знаний. – 2013 – № 3. – С. 58–62.

9. Углик, И. Г. Историко-культурные регионы Беларуси в историческом ракурсе / И. Г. Углик // Человек и общество в противоречиях и согласии : сб.

науч. тр. по материалам Междунар. науч.-практ. конф., 20 ноября 2014 г. – Нижний Новгород : Гладкова О. В., 2014. – С. 104–109.

10. Углик, И. Г. Актуальные этнические маркеры в этнокультурных процессах Европы / И. Г. Углик // Человек и общество в противоречиях и согласии : сб. науч. тр. по материалам Междунар. науч.-практ. конф., 24 ноября 2016 г. – Нижний Новгород : Новгородский институт (филиал) АНО ВО МГЭУ, 2016. – С. 67–71.

11. Углик, И. Г. Этнокультурный фактор в организации предметной среды культуры шляхты белорусских земель XVIII в. / И. Г. Углик // Традиції та новациі у вищій архітектурно-художній освіті. Збірка наукових праць. – Харків : ХГАДИ. – № 1. – 2015. – С. 73-76

12. Чарадзейныя казкі. БНТ. – Минск : Наука и техника, 1986.

13. Шейн, П. В. Материалы для изучения быта и языка русского населения северо-западного края / П. В. Шейн. – СПб. 1887 – 1901. – Т. 1-3.

14. Шейн, П. В. Белорусские народные песни, с относящимися к ним обрядами, обычаями, и суевериями / П. В. Шейн. – СПб, 1874.

4.3. Терминологический словарь

Адаптация – (от лат. *adapto* – «приспосаблию») приспособление организма к изменяющимся внешним условиям. Социально-культурная адаптация – существенная составляющая этнических процессов.

Ассимиляционный процесс – процесс этнического объединения, в ходе которого происходит поглощение одного этноса другим.

Болонский процесс – процесс сближения и гармонизации систем высшего образования стран Европы с целью создания единого европейского пространства высшего образования.

Диффузионистские процессы – процессы распространения культурных элементов из определенного эпицентра.

Европейское пространство высшего образования – единое европейское образовательное пространство всех стран, участвующих в Болонском про-

цессе, в области высшего образования. Было основано в марте 2010 года во время конференции Будапешт – Вена министров образования Европы.

Интеграционные процессы – процессы этнического объединения, в процессе которых у нескольких этносов появляются общие культурные черты.

Исследовательская деятельность – специфическая человеческая деятельность, основанная на системном инструментарии, направленная на удовлетворение познавательных интеллектуальных потребностей, продуктом которой является новое знание, полученное в соответствии с поставленной целью и в соответствии с объективными законами познания.

Миксационный процесс – межэтническая интеграция, в ходе которой новый этнос образуется путем слияния народов, не связанных родством.

Научное исследование – один из видов познавательной деятельности, отличительной особенностью которого является использование научного метода для получения новых знаний. Это процесс изучения, эксперимента, концептуализации и проверки теории, связанной с получением научных знаний.

Нация – форма этноса, присущая периоду капиталистического общества.

Народность – форма этноса, имеющая относительно слабые этноконсолидационные параметры, и связанная в основном с эпохой феодализма.

Племя – первичная форма этноса, присущая в основном первобытному, рабовладельческому, феодальному обществу.

Полиэтническая культура – культура этноса, сходная с культурой других этносов.

Традиционная культура – культура преимущественно сельского населения, основанная на устойчивой традиции и устной передаче информации.

Самостоятельная работа – вид учебной деятельности, выполняемый обучающимися без непосредственного контакта с преподавателем или управляемый преподавателем опосредованно через специальные учебные материалы.

Социализация – процесс и результат усвоения обучающимся социального опыта, ценностей, норм, установок поведения. В результате обучающийся

становится культурным, образованным и воспитанным человеком. В функционировании традиционной культуры социализация занимает важнейшее место.

Субэтнос – локальное подразделение этноса, обладающее осознанием своих отличий (этниконом).

Учебная дисциплина – логически завершенный раздел знаний, изучаемый в пределах какой-либо программы обучения в пределах одного периода (семестра, триместра, четверти).

Этническая история – период этнических процессов, следующих за этногенезом.

Этногенез – процесс происхождения народа (этноса).

Этноспецифическая культура – культура этноса, составляющая его этническую специфику.

Эволюционные процессы – процесс поступательного саморазвития культуры этноса.

Электронное средство обучения – средство, работающее с использованием компьютерной и телекоммуникационной техники и применяемое непосредственно в образовательном процессе. ЭСО могут быть следующих основных типов: тестирующие системы, электронные тренажеры, виртуальные учебные лаборатории, информационно-справочные системы (учебные базы данных, электронные энциклопедии, справочники), дидактические компьютерные игры и др.

Этнографическая группа – территориально-локальное подразделение этноса, имеющее специфические культурные особенности.

Этноним – название этноса; со стороны экзоэтноним, самоназвание – эндоэтноним.

Этнографическая экспедиция – основная форма осуществления сбора этнографического материала в полевых условиях.

Этнос – основная единица этнической классификации, обладающая набором признаков: общность территории, языка, этнонима, этнического

самосознания, культуры, психологии, социально-экономической системы, антропологического облика.

Этносоциальный организм – этническое, социальное образование, органически соединяющее социальные (социально-политические) и этнические параметры.

СОДЕРЖАНИЕ

Пояснительная записка.....	3
1. ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ РАЗДЕЛ.....	7
1.1. Содержание лекционных занятий	7
2. ПРАКТИЧЕСКИЙ РАЗДЕЛ	40
2.1. Требования к подготовке и проведению семинарских занятий	40
2.2. Тематика семинарских занятий	40
3. РАЗДЕЛ КОНТРОЛЯ ЗНАНИЙ.....	41
3.1. Формы и методы контроля над работой	41
3.2. Контрольные вопросы по темам учебной дисциплины	41
3.3. Вопросы по темам семинарских, практических занятий	42
3.4. Тесты	44
3.5. Основные виды и формы самостоятельной работы	44
3.6. Тематика рефератов и творческих работ для самостоятельной работы студентов.....	45
3.7. Тематика дипломных, курсовых работ	47
3.8. Вопросы к зачету по учебной дисциплине.....	47
3.9. Критерии оценки результатов учебной деятельности студентов	49
4. ВСПОМОГАТЕЛЬНЫЙ РАЗДЕЛ.....	51
4.1. Список основной литературы.....	51
4.2. Список дополнительной литературы	52
4.3. Терминологический словарь.....	53

Учебное электронное издание

Составитель
Углик Игорь Григорьевич

ЭТНОГРАФИЯ, МИФОЛОГИЯ И ФОЛЬКЛОР БЕЛОРУСОВ

*Электронный учебно-методический комплекс
для студентов специальности 1-21 04 01 Культурология (по направлениям)*

[Электронный ресурс]

Редактор *Е. И. Ивашина*
Технический редактор *Ю. В. Хадьков*

Подписано в печать 30.05.2019.
Гарнитура Times Roman. Объем 0,5 Мб

Частное учреждение образования
«Институт современных знаний имени А. М. Широкова»
Свидетельство о регистрации издателя №1/29 от 19.08.2013
220114, г. Минск, ул. Филимонова, 69.

ISBN 978-985-547-309-2

